

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

Национальная библиотека
Республики Тыва им. А.С. Пушкина
СЕКТОР
ГОСБИБЛИОТЕКА

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№36
(19375)

2020 чылдың
апрель 7
вторник

Хүннүн үнери — 05:22
Ажары — 18:27
Хүн дурту — 13:05

Садар өртээ хостуг 12+

Коронавирустун салдары

Апрель 5 — төөгүлүг хүн

Тываның амгы төөгүзүнде чаңгыс-даа кем-херек үүлгедиишкини бүрүткеттинмээн хүн болган. Карантинни чарлаан соонда, республиканын девискээринге кем-херек үүлгедиишкини хенертен чавырылган.

Чазактың Аппарат хуралындан медээлер

ШОЛБАН КАРА-ООЛ: «КОРОНАВИРУС-БИЛЕ АГАРТЫНЫП ОЛУРБАС»

«Шупту кижилерни чаңгыс черже шөлүптер деп сорулга салдынмаан. Чижээ, туберкулез бисте нептереңгей. Коронавирус өкпе аарыг кижилерге халдаар. Кижилерни коргудар, хоруур дээш эвес, кижилер бүрүзү кадык камгаланын дээш, кызып турар бис. Чаңгыс кижилер 100 кижини аартып болур, чаңгыс хонук дургузунда 500-600 кижилер чок болуп турар. Бо оюн-баштак эвес-тир».

Эът, дус, далган — бистиң эң кол адырларымыс-тыр. Бо бүдүрүлгени холга тудуп алыр болзувусса, биске долу карантин-даа коргунчуг эвес болур. Көдээ ажил-агыда тарылга шөлдерин улгатырарын бодаар болза эки. Грантылар болгаш өске-даа аргаларны ажыглап тургаш, далган-тарааны маңаа боттарымыс бүдүрер уjurлуг бис.

Бис үш базым бурунгаар көрүп, аш-чем курлавырларын айыыл турбазы-биле («продовольственная безопасность») бодап алган турар уjurлуг бис. Кижилерге 4 хана иштинге олурбайн, шөлче үнүп, ажилдаар байдалды тургузар уjurлуг бис. Санитарлыг эмчилер бодунуң ажилын кылып турар, а өске адырлар удуртукчулары база боттарының ажилынче кичээнгени салыр уjurлуг, «бот-изоляция, коронавирус» деп алгаш өрээлдерге агартынып олуруп турар болзувусса, суг ада-анче шупту кире бээр бис. Күрүне башкарылганы каныг-даа байдалда ажилдаар, дорт хүлээлгезин кижилер бүрүзү кылып уjurлуг».

Тываның Кадык камгалал яамызының илеткели-биле алырга, РФ-тиң Кадык камгалал яамызының тургускан нормативи езугаар, апрель 3-ке чедир Тыва-

да коронавирустуг кижилерге 64 чыдар оруннарны белеткээн. Оларның 58-зи өкпеже арыг агаар кирир аппарат «ИВЛ»-ге коштунган. Оон аңгыда, реанимацияда 20 орун база бар.

Негелде езугаар, 1 муң кижиге бир орун онаажыр, ай төнчүзүнде Тывага ниитизи-биле 327 орун турар уjurлуг, оларның 115-жи аарыг кижиге кислород бээр аргалыг. Амгы үеде ажиттынган 3 лабораторияга 72 хыналданы кылган, ам-даа 3 муң «тест системалар» чагыттынган. Апрель 6-да Москвадан кээр рейсти 6 эмчи бригадалары хынаан, анализтериниң түңнели кечээ илерээр.

Тываның Чазаның гаражындан 6 машинаны аарыг кижилер илереттинип келзе, эмчилерге ажыглаар кылдыр аңгылаан.

Санитарлыг пост ажиттынган. 3 автобусту Кызылдың мэриясы үндүрүп берген. Авиапасажирлерни «Роспотребнадзор» хыналдазын эрттиргеш, өске кижилер-биле уjurлаштырбайн, бажыңнарынга дорт чедирип турар.

Томскиге чаа ажиттынган рейсти болгаш Кызыл — Абакан, Красноярск, Иркутск аразында самолеттарның

ужарын база соксаткан.

Делегей чергелиг рейстерни Россия хорууп каан болганындан, Тываның ажыдар деп турган чаа рейстерин соңгаарлаткан.

Карантин үезинде Чазак Баштыңы авиабилет садарын соксадырын негээн. «6 муң ажыг кижилер республикадан дашкаар өөренип турар болганда, бо дораан Алтайда ышкаш Москва-биле дорт харылзажыр рейсти дуглап шыдавас бис, ынчалза-даа бо айтырыгны бодап турар уjurлуг бис».

Тываның Баштыңы Шивилиг биле аэропортка 2 тепловизор салырын дыңнаткан. «Ак» биле «Шивилиг» постунда ажилдап турар эмчи ажилчынарынга 3 катап шалыңын көдүрер дугайында дужал үнгенин Кадык камгалал яамызы илеткээн. «Ак»-та дыштаныр, чечмелер байдалды оларга тургускан. Эмчи сестраларын ажилдаар кылдыр график езугаар 5 кожунга хувааган.

«Улус ам-даа айыылды таптыг билбейн турар хевирлиг. Италияның бир хоорайының мэри «үезинде далаш чок олуруп, тогбайн барганывыстан дыка багай түңнелдиг болдувус» — деп чугаалаан. Күш-шыдалдыг күрүнелер дуза дилеп турары дээр — айыыл дыка улуг деп билип алыр уjurлуг бис.

Тываже кирер «хаалгалар» үш посту «Ак», «Шивилиг», аэропортка смена бүрүзү 4 шак болгаш-ла солчур уjurлуг: дыштаныр смена, ажилдаар смена. Ам турар 2 борбак эмчи сестразы чүнү канчаптарыл? 7000 машина эртип турар-дыр. Чаңгыс-даа хынаттырбаан кижилер эртип шыдавас уjurлуг. Шеригде «наряд» ышкаш, сменада турар эмчилер чамдыктары дыштанып турда, өскелери хынап турар, оон өскелери кым-даа эртпес кылдыр кадарып турар уjurлуг. Боданып көрүңер, даргалар, бисте бар ийи чүс ажыг орунар, шаг багы келзе, чаңгыс хүн иштинде дола бээр, оон кижилерни кааа чыттырар бис? Бөгүн уjurп келген 96 кижиниң аразында чаңгыс аарыг кижилер тыптыр болза, шупту 96 кижилер обсервацияже киргеш, оруннарны эжелептер.

Канчаар ажилдаарын бис моон мурнунда-ла сайгарган болгай бис. Илеткелдерден алырга, ам-даа суларгай байдалда турар-дыр бис. Коронавирус биске үш черден кирип кээп болур. Ону дозары дээр — ле, үезинде термометрия эрттирери — кижилерниң ээдиниң изини илередери.

Соокка ажилдаарын баар термометр ажыглаары чүге-даа таарышпас» — деп, Чазак Баштыңы чугаалаан.

ИХЯ-дан

Оперативтиг байдалдан алырга, эрткен неделя дургузунда апрель 3-4 хүннеринде 1-2 кем-херек үүлгедиишкиннери, апрель 5-те чаңгыс-даа херек чок, а өске хүннерде 34 кем-херек бүрүткеттинген, 18-зи оон мурнунда болган херектер.

Кижиниң амы-тынынга удур 4 аар херек — Чадаанага «Северянка» деп садыгдан арага садып алгаш, эзирээниң түңнелинде, Бай-Тайгага Кызылдан төрелдери араганы садып эккелген соонда болгаш Кызылга эзирек улус аразында болган.

«Кем-херек үүлгедиишкини эвээжээнда болза, чүгле арага эвес, а пиво садарын база хорууру негеттинип турар» деп, ИХЯ-ның удуртукчулары санал кириген.

Апрель 2-де, Кызылда эдип чазаар 1 дугаар колонияга кечээкиниң 19:30 үезинде, «ВАЗ-2107» маркалыг автомашина туттурган. Иштинде олурган чолаачызы 3 телефон, 2 сим-карта, 3 шил спиртти херим ажыр уjurдуптар дээш, улуг хоорза белеткеп алган турган. Чогаадыкчы «Тыва Кулибин» туттургаш, административтиг торгоалга онаашкан. РФ-тиң КОАП-та 19 чүүлү-биле 5 муң рубльга чедир торгоап болур.

YouTube

VK

f

Instagram

ШОЛБАН КАРА-ООЛ «ШИВИЛИГДЕ» САНИТАР БРИГАДАЗЫНЫҢ АЖЫЛЫН КӨРҮП ЧЕТКЕН

«Бистиң республикаже кирер оруктар кайы хире камгалаттынганын хынап чордум. «Шивилиг» постузунда бистиң эң-не кызымаккай оолдарывыс ажилдап турар-дыр. Би-Хем кожуун эмнелгезиниң эмчи сестралары база. Чоннуң кадыкшылын камгалаар хемчеглерге дузалажырын удуртукчулардан дилеп тур мен. Чумага удур костюмнар дарый херек бооп тур. Мурнуку одуругда ажилдап турар оолдарны дежурныйлар-биле солуурун хандылар болза эки-дир. Постуларда ажилдап турарларга бүгү республиканың

чонунуң мурнундан четтиргеним илереттим. Марттың 27-ден апрель 3-ке чедир, Тываның девискээринче «Шивилиг» постузун таварып кирген 3501, «Актап» эрткен 512 автомашиналарны хынаан. 7300 кижиниң анализин ап, тестированиени эрттирген. Бо хүнүү-биле коронавирустан аараан чаңгыс-даа таварылга чок. Коргунчуг халдавырга удур бүгү-ле негелделерни хажыт чокка сагырыңарны диледим» – деп апрель 3-те бижээн.

Тыва Чазактың парлалга албаны.

КЫЙГЫРЫГ!

Хүндүлүг, хамаатылар!
Регионда долу бот-изоляция чурумун ТР-ниң Баштыңының 70 дугаарлыг Чарлыы ёзугаар тургускан.

Бажыңдан чүгле аш-чем садып алып, аптека баар, эмчи кыйгыртыр, бок төгөр, ажилдаар дээн болза, үнүп болур. Өске кижилерден 1,5 метр ырак черге турар чурумну сагыыр.

Бажыңдан үнерде, паспорт документиңерни ап алгаш чорууру чугула. Кожууннар аразында аргыжылга кызыгаарлыг, чүгле командировка-

лаар улустар аай-дедир чоруп болур.

Чарлыкта айыткан негелделерни сагып турарыңың талазы-биле хыналданы полиция ажилдакчылары доктаамал чорудуп турар.

Карантинниң болгаш санитар-эпидемиологияның өске-даа дүрүмнерин хажыдып турары дээш, харысалга шыңгыраан. Чылдагаан чок черге бажыңдан үнмезин, бот-изоляция чурумун сагырыңың дыңадып тур бис.

ТР-де ИХЯ-ның парлалга албаны

ТЫВАНЫҢ ПОЛИЦИЯЗЫ БОТ-АҢГЫЛАНЫР ЧУРУМНУ САГЫП ТУРАРЫНГА ХЫНАЛДАНЫ КҮШТЕЛДИРГЕН

Ая Бюрбю, Тыва Республикада ИХЯ-ның информация болгаш хөй-ниити харылзааларының килдис начальниги:

– Хамаатылар-биле профилактиктиг тайылбыр ажилын полиция ажилдакчылары кудумчуларже үнүп, хөй-ниити черлеринге хамаатыларның бүрүнү-биле бот-аңгыланар дугайында чарлыктың негелделеринге тайылбырны кылып турар. Чылдагаан чокка үнерин кызыгаарлаанын бижээн дыңадыглыг бижикти хамаатыларга тутсуп,

чыгаш, анализти кылып.

Полиция ажилдакчылары хамаатылардан чурум үрээни дээш, 500 рубль акша чыып турар деп медээ мессенджерлерде бо хонуктарда тараан. Ол шынга дүүшпес информация-дыр. Полиция ажилдакчылары административтиг чурум үрээшкининиң дугайында протоколду долдурга, ону сайгарып көөр кылдыр өске органнарже дамчыдар. Кандыг-даа акшалар тыртпас. Бир эвес ындыг таварылгаларга таварышкан болзуңарза, ол мегечилер-дир. Ындыг чүүлду

вас хүннерде немелде хемчеглерни РФ-тиң Президентизиниң чарлыыңа даянып, доктааткан. Чазак база Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук яамызы ону үндезинге алгаш, шупту муниципалдыг тургузулгарда эки турачы улусчу дружиналар рейдлеринге Иштики херектер яамызы-биле кады ажилдаар ажилды чорудуп турар. Карантин үезинде ажилдаар чөпшээрел алганнарның даңзыже кирбээн хамаатыларның, организацияларның чурум хажыдышының илередир ажилдар үргүлчүлээр.

Коронавирустуң чаа инфекциязын кириерин болдурбас дээш, элээн каш нормативтиг эрге-хоойлу актыларын хүлээп алган. Р-257 Енисей федералдыг трассага дежурныйлаашкын – оларның бирээзи болур. «Шивилиг» база «Ак» санитар постулары ажилдаар. Эмнелге албан черлериниң ажилдакчылары база эки турачы улусчу дружиналар хамаатыларны хынаар. Эки турачы улусчу дружиналар база хөй-ниити организацияларының кежигүннери рейдлер үезинде аарыг кижилерге бээр чадавас дээш, кижилерге айтырылганы салыр. Аарыг чыпшына бербезин дээш, улусчу дружина кежигүннериниң санын эвээжедирин сүмелзэн. Дежурныйлаашкын хүннеринде тускай камгалалдар: маскалар, перчаткалар-биле хандылары албан.

ол кижиниң дугайында анкетаны долдуртуп, ол бүгү информацияны ТР-ниң ИХЯ-зында ажилчын бөлүкчө дамчыдып турар.

Бир эвес ол хамааты кижилер каттап база чурумну хажыдар болза, административтиг хемчегте онаажыр. Полиция ажилдакчылары ындыг хемчеглерни торгаал онаар дээш эвес, а чаа коронавирус халдавырындан силерни, өскелерни камгалаар дээш, ону кылып турарын билзе чогуур.

Тыва Республиканың күрүне автоинспекциязының ажилдакчылары база тайылбыр ажилын чорудуп, автомашиналар салонунда кижилер кымнарыл дээрзин тодарадып турар. Ол кижилерниң кайыын кел чыдарыңа медээни ажилчын бөлүкчө дамчыдар. Бо бүгү медээлерни

билип кагыңарза, полицияже дораан дыңадыңар.

Леонид Тамчай, Тыва Республиканың хөй-ниитиниң айыыл чок чорук сайыды:

– Апрель 30-ге чедир, шалың телевидирин арттырган ажилда-

ХООЙЛУ ШЫҢГЫРААН

Коронавирус деп халдавырлыг аарыг-биле холбаалыг шын эвес медээлерни таратканы дээш, харысалга онаарыңа хамаарыштыр, Россияның Күрүне Думазы март 31-де хоойлуларга эдилгелерни кириген.

Бот-изоляция чурумун сагыры-биле шагдаалар чонга тайылбыр берип, хыналдалар чорудуп турда, төвөредикчилерниң идепкейлии кедерей берген. «Хынап турар улус болуп, хамаатылардан 500 рубль ап турар. Кижилер бүрүзүнүн үш камгалал маскалар, антисептиктиг чүүл болгаш паспортунуң бар-чогу хынааш, чолаачыларга 15 муң рубль торгаал бижип берип турар» деп шынга дүүшпес медээлер социал четкилерде көстүп эгелзэн.

Социал четкилер таварыштыр шын эвес медээлер таратып, чонну дүвүредип турар төвөредикчи кижилерни полиция хынап, илередип тып алып. «Массалыг информация чепсектериниң хостуг чоруун шын эвес ажыглааны» дээш,

олар хоойлу ёзугаар харысалга онаажып болур.

РФ-тиң административтиг эрге-хоойлу хажыдышыңна-рының дугайында дүрүмде ол дээш юридиктиг черлер 1 млн. 500 рубльдан эгелзеш, 3 млн. рубль хемчээлдиг торгаалга онаары көрдүнгөн.

РФ-тиң кеземче дүрүмүңе чаа эдилгелерни кирип, кеземчени шыңгыраткан. Хамаатыларның амы-тынынга болгаш айыыл чок чоруунга багай салдар чедирип болур байдалдар азы чурттакчы чоннуң, кайы-бир девискээрниң айыыл чок болурун хандырып турар хемчеглер дугайында айыткан байдалдар талазы-биле хүлээп алдыг болгаш чорудуп турар арга-хемчеглер дугайында биле тура, меге медээ таратканы дээш,

300 муң, 700 муң рубль түңнүг торгаалга онаажыр, 1 чыл хире хуусаа дургузунда ниитилелге ажыктыг эдип-чазаар ажилдар кылып азы 1-3 чыл хуусаа дургузунда хосталгазын кызыгаарлап болур.

– Бир эвес оваарымча чогу-биле «фейк» чарлал таратканының түңнелинде, кижиниң кадыкшылыңа хора чедирген болза, торгаалдың хемчээли 700 муң рубльдан 1500 рубль хире бооп болур, кандыг-бир ажилдарны албан кылып күүседир азы 3 чыл хуусаага хосталгазын казыдып болур.

– Бир эвес оваарымча чогу-биле шын эвес медээ таратканының уржуктары-биле, бир кижилер мөчээн азы оон-даа аар өске салдарларга чедирген болза, торгаалы 1 млн. 500 рубль, 2 млн. рубль хире болур, кандыг-бир ажилдарны албан кылып күүседир азы 5 чыл хуусаага хосталгазын казыдып болур.

ТР-де ИХЯ-ның парлалга албаны.

Чазак Даргазы социал четкилерде

ХУУДА САЙГАРЛЫКЧЫЛАРГА КҮРҮНЕНИНГ ДУЗАЗЫ

Коронавирустун салдарында бүдүн чурт иштинде сайгарлыкчылар нарын байдалда келген. Тываның ортумак болгаш хуу сайгарлыкчыларына дуза чедирери-биле, хыналдаларны түр када соксадырын шиитпирледи-вис. Чүгле кижилерниң кадыына айыыл чедирип болур байдалдар тургустуна берзе, хыналданы эрттирип болур.

Кредиттер талазы-биле, бир дугаар негелде, микро-займнарның хуузу эвээжидир.

Баштайгы 6 айда 0%, оон 6-дан 8%. Өске сайгарлыкчылар чээлини 2%-га 6 ай иштинде,

7 дугаар айындан 6-8% төлээр кылдыр ап болур.

Кредит бээрин бир хүн иштинде шиитпирлээр. Бо хүнде ТР-ниң сайгарлыкчыларга деткимче бээр фондузу 10 млн. акшага 2 чээлини берген, 29 млн. акша түңнүг чагыг кириген 8 кижини деткээн. Немелде 200 млн. акша-биле ам-даа 40 сайгарлык-

чыны деткип болур. Аңаа немей 250 млн. акша түңнүг гаран-тия бээр арга тывылган. Фонд кредит алыр сайгарлыкчыларга чээлиниң 70% гарантиялап бээр.

Чурт иштинде тургустунган адаккы шалыңдан эвээш орулгалыг берге байдалга четсе, социал керээ-биле 11 125 акшаны хуу сайгарлыкчылар-ны деткири-биле төлөп бээр. Бо дээрке чүгле баштайгы кризиске удур хемчеглер-дир, оон ыңай байдалды сайгарып, Экономика яамызы таварыштыр харыл-заа тудуп, кады ажилдап тургаш, чидиргилеринер эвээжидип, буу-раашкынны эвээжидир бис.

НЕМЕЛДЕ ХЕМЧЕГЛЕР

Республикаже кирер оруктарны камгалаары чугула дээрзин Шолбан Кара-оол Чарлыкта айыткан.

Россияда коронавирус бар деп лабораторлуг шинчилелдер-биле 80 хуу бадыткаттынган таварылгалар Москва, Санкт-Петербург хоорайларда болуп турар. Ынчангаш чедип келген пассажирлер, аалчылар 14 хо-нук дургузунда бот-изоляция чурумун албан сагыр дугайында доктаалды ТР-ниң күрүнениң кол санитар эмчизи апрель 5-те үндүргөн.

Өске регионнарда Тыва-же чедип келген улус 3-08-08 телефонче долгааш, дыңнадып, специалистерниң салган ай-тырылгаларына харылап, бот-изоляция дүрүмнерин шупту шыңгы сагыр ужурлуг. Самолет-биле ужуп келген пас-сажирлерни Кызылдың аэро-портунда эмчилер хынап турар. Бажыңнарына үдеп чедирип турар. Бот-изоляция чурумун сагыр аргасы чок болур болза, оларны аңгы обсерваторга тур-гузуп, эмчилер шинчип, хайга-рап турар.

Республикаже чаа инфекция-ның кирерин болгаш тараарын болдурбазы-биле хүлээп алган немелде хемчеглер 2020 чылдың апрель 6-дан эгелээш күштүг болур.

Коронавирууска удур хемчеглер

Кызыл кожуун

Арага садарын долгузу-биле хоруп каан, лицензия бар-чогу хамаан чок, пиво база хоруглуг, чурум үрээ садыгны ажилдавас кылдыр шуут дуглап кааптар. Бүдүү арага садып турар кижилер база бар, хынал-да чоруп турар, 1500 протоколду долдурган.

Волонтерлар 60-65 хар-назылыг улуг кижилерге аш-чемни чедирип турар. «Комби-корм садар дээш» деп чылда-гаан-биле чон аай-дедир үнмес кылдыр, «Автолавка» таварыш-тыр ону чедирерин шиитпирлеп турар. Кандыг сумуларга чедире-рин илерединтер. Элегеске база «Шивилиге» ышкаш термо-метр-биле хыналда эрттирерин планда кириген.

Ак-Довурак

«Ак» эрттирилге пунктузун-да 8 кижини хүннүң-не ажил-дап турар. Машиналар чүгле чөшпээрелдиг эртип турар.

Чөөн-Хемчик

Садыглар, аптекалар ажил-дап турар, кожуун эмнелгезинде 3 «ИВЛ»-диң аппараттары бар. КАИ постунда үнген-кирген машиналарны хынап турар.

Сүт-Хөл

Апрель 2-ден тура арага болгаш пиво садарын бүрүнү-биле соксаткан. Көвүрүг чанында эмчилер, дружинниктер-биле полиция ажилдакчылары 6 кижини 3 шак болгаш-ла солчуп, хыналданы чорудуп турар. Хей кезини чөшпээрелдиг хуу сайгар-лыкчылар болгаш эът сөөрткен арат ажил-агылыглар.

Кызыл хоорай

Оперативтиг Штабтың шиит-пири-биле №19, №35, №39 уруг-лар садтарында эмчи ажилчын-нары уругларын эккеп тургуза-рын доктааткан.

ПРЕМЬЕР-МИНИСТР МИХАИЛ МИШУСТИННИНГ АПРЕЛЬ 6-ДА ХҮЛЭЭП АЛГАН ХЕМЧЕГЛЕРИ

РФ-тиң девискээринге чаа коронавирус инфекциязының тараарына удур демисе-жир талазы-биле Чазактың чанында координациялыг чөвүлелдин хуралы дүүн бо-луп эрткен.

Чоннун, ылаңгыя эвээш акша орулгалыг өг-бүле-лерниң амыдыралына нарын байдалдарның тургустунуп турарын барымдаалап, РФ-тиң Чазак немелде детким-чени бээр дугайында хуралга чугаалашкан.

Бажың болгаш коммунал-дыг хандырылгалар төлөп алырына субсидиялар ок-тябрь 1-ге чедир кандыг-даа

документилер дужаатпайн, узадып бээр. Газ, электри энергиязы, чылыг, изиг-соок суг хандырылгаларының ажилын соксатпас. Коммуналдыг хан-дырылгалар өрттөн төлөвүн дээш, торгоавас. Капиталдыг септелге дадывырын, бажың телевидин соңгаарлатканы дээш, пеня салып, хөөлөвөс.

Даштыкы чурттардан кел-ген кижиге болгаш ооң-биле чаңгыс бажында кады чурт-тап турар улуска эмчи хуу-дустарын бээр чаа чурумну тургускан. Ажилдап шыдавас дугайында эмчи хуудузу дужаапкан соонда, чеди хон-ганда ооң акшазын шилчидип

бээр. Апрель 6-19 хүннеринде төлөп эгелей бээр.

Ол-ла хүн коронавирус дээш когараан компаниялар-га 1 чыл чедир үндүрүг төле-вин болгаш взностар-ны төлээрин соңгаарладып болурун, оон аңгыда орулга-зы 50% батканда, 5 чылга чедир төлөвезин доктааткан. Улуг бүдүрүлгелер болгаш бизнес организацияларының орул-газы 30% чедир бадар бол-за, 3 чылга чедир үндүрүг төлээрин соңгаарладыр деп доктаалды Россияның Чазак апрель 6-да хүлээп алганын дамчыткан.

government.ru.

ШКОЛАЧЫЛАРГА ХАЛАС

"МТС" компаниязы Ты-ваның школачыларына ЕГЭ шылгалдазына халас белеткенип алырына таа-рымчалыг эптиг арганы сүмелеп турар.

Өөредилге үспейн, чер аразы ырак-даа болза, онлайн-интен-сив деп дистанциялыг өөредилге программаны МТС компаниязы ажилдап кылган. Ында орус дыл, математика эртемнериниң - сес, англи дылдың - он ийи аңгы (ве-бинар) онлайн-кичээлдери бар.

Программаларны, методик-тиг материалдарны Педагоги-ка измелерининиң федерал-дыг институтунун (ФИПИ) сүмелери ёзуугаар тургускан. Шылгалдаларның онаалга чи-жектерин ЕГЭ талазы-биле кол эксперттер тургузуп каан. Кичээлдерни арга-дуржулга-лыг башкылар эрттирип турар. Өөрөнгөн билиин быжыглаа-ры-биле күүседир мергежилге, чижектерни бергеш, удур хынап турар.

МТС-тиң Smart University деп сервис, оон аңгыда 5-11 класстарның өөреникчилеринге, улуг улустарга англи дыл ки-чээлдерин мобильдиг капсы-рылга азы сайтының сервисин таварыштыр, педагог башкы эрттирип, хыналда тестилерни эрттирер. Англи дылга чугаала-лыг өөредилге, кижини бүрүзүнүн билииниң деңгелин болгаш үзүн барымдаалап турар.

Дистанциялар өөредилге программаны май 22-ге чедир халас болур. Тодаргай тайыл-быр херек апарза, 8-913-293-00-70 телефонче долгап болур.

Тыва Республикада «МТС» парлалга албаны

БАЖЫНГ ООЧУРУ

Бажың алыр оочурда турар улуска регистрацианы 2020 чылдың май 15-ке чедир узадып каанын Кызыл хоорай чагыргазы дыңнадып турар.

Оочурга турар өг-бүлелерниң регистрация эртеринге чугула херек документилери:

1. Билдиришкин;
2. Паспорттун (шупту арын-нарының), ажы-төлүнүн төрүт-түнген дугайында херечилел-дериниң хоолгалары;
3. Өг-бүле кижигүннериниң акша-шалың орулгаларының (ажылындан, пенсия фондузун-дан, өөренип турар черинден ал-ган) 2019 чылдың справкалары;
4. Өг-бүле составының дугай-ында справка;

5. Пособиелер ап турарының дугайында справка;

6. Билдиришкин кириген кижиниң болгаш ооң өг-бүле-зиниң кижигүннериниң чурттап олурар бажыңының эргелиг ээлери болурун бадыткаар документилери (садыг-саарыл-га керээзиниң, ордерниң, соци-ал найм керээзиниң, прива-тизация керээзиниң, күрүнө регистрациязы-биле бажыңның хуу ээзи болурунун дугайында херечилелиниң хоолгазы);

7. (инвалид улуска) аарыгның

кол демдээн бижип каан эмчи түңнели;

Документилерни econ/Kyzyl @yandex.ru электроннуг почтаже, Кызыл хоорай, Бухтуев

кудумчузу, бажың 3 деп адрес-че почта таварыштыр чорудуп болур.

Кызыл хоорай чагыргазы.

АЭЛИТА ДОНГАК: ИНДУСТАР-ДАА, ТИБЕТТЕР-ДАА ЭВИЛЕҢ, ХҮНДҮЛЭЭЧЕЛ

Ася ТҮЛҮШ

Индияда өөренип турар тыва студент Аэлита Донгак социал четки дамчыштыр бистиң-биле харылзажып турар. Оон демдеглелдерин номчукчуларга сонургат-тайыс:

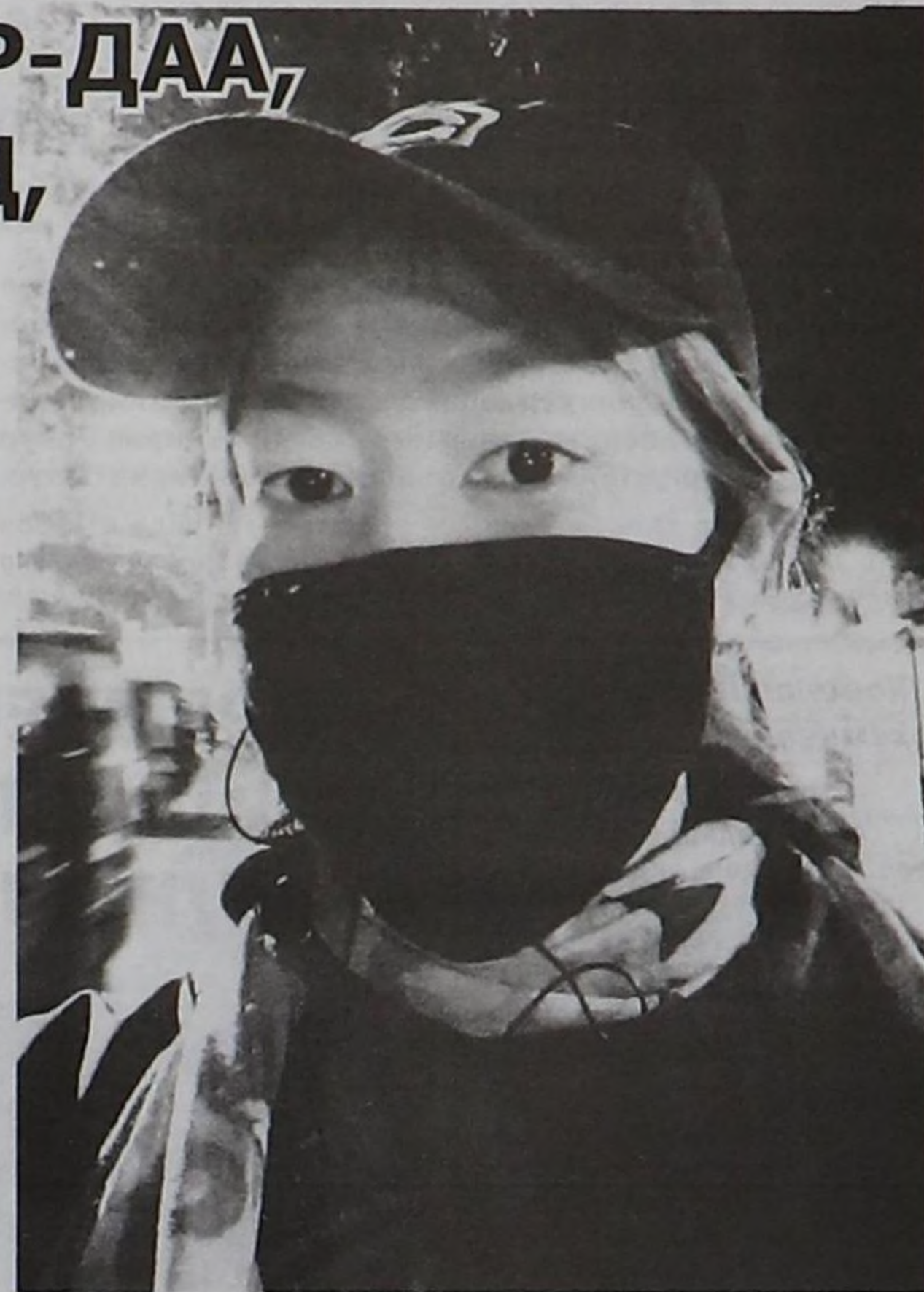
— Индияда шупту школалар, албан черлери коронавирус дээш

Ам-даа үш неделя иштинде бажыңнарга олурар силер дээн. Мында байдал чогуң чүгээр, чанымда садыглар хаашкын-ныг-даа болза, элерин таныыр бис. Херегей бергеш, кыйгырып алыр, оон херек барааннарны садып алыр чордувус. Олар колдуунда-ла садыгларының кырында чурттап турарлар. Байдал черле чүгээр, чурттакчылар шупту бажыңнарында олурар. Меңээ төрөөн Тывамдан ыракта кижиге чаныхсанчыг, ынчалза-даа, эртем-билиг чедип алыр

линде:

— Индияга үш неделя дургузунда карантинни чарлаан. Ам-даа он хире хонук бар. Садыгларны эртенгиниң 8-тен-11 шакка чедир ажилдаар деп чугаалажып турлар. Бо үеде чүгле херектиг болза, маскалыг үнүп болур. Мен дыңнангыр болгаш, бажыңымда олур мен. Чүгле балконче үнгеш, долгандыр хайгаарап, сонургап көөр чордум. Чылдың часкы үези болгаш чылыг, ында-мында кушактар мыжырашкан, чаражы аажок. Кежээликтей даштыгаар бок төгерде үндүм, орукта машиналар-ла хөй, арай деп эр-тир кылаштаар. Мында оруктар кызыы. Аай-дедир кылаштаан кижиге-даа чок. Бокту төпкеш, дедир дыка оожум, агаарлавышаан кылаштап келдим. Ыдын агаарладып турар маскалыг херээжен кижиге-биле мендилештим, мээң кандыг турарымны-даа айтырды. Оон соонда каш-даа кижиге таварыштым, бир кижиге бок төп чорду, маскарлыг ийи тибет оол маңажып эртилер. Мен оолдардан «ада-иенер кайыл, чүңү канчап халчып тур силер?» деп айтырамын, «бок төп чор бис» дээш, маңажып чоруптурлар. Бир балконда танырым өңнүүм кайганып тур, оон-биле кезек када чугаалаштым. Индияда мээң өңнүктерим хөй болгаш, олар меңээ чоок кижилерим-биле демей. Долгандыр бажыңнарың соңгалары чырык. Мында чон бажыңнарында бичии-бичии дуганнарлыг, аңаа-ла тейлеп, чүдүп алыр чаңчылдыг.

Оон бажыңга кирип келгеш, радиону дыңнап олурарымга, «Индияның Чазара бо чоокку үш айда чонга ристи халаска үлээр, материалдыг дузаны база чедирер» — деп чугаалады. Чурттакчы чоннуң саны дыка хөй чурт-ла болгай... Индустар-даа, тибеттер-даа кандыг-даа айтырыг көдүрбес, оожум-топтут

аажылыг, чүдүлге-сүзүү бедик улус чорду.

Ам болза, Индияда чечектер частып келген, долгандыр ногаан арга-эзим, бедик дагларда рододендрон кызыл чайт, онзазы аажок. Март 6-да Бодхгаядан Дхарамсалада чедип келдим, эртем-билигже өөрөдигени уламчылаар сорулгалыг мен. Бисте чаа өөрөдиге чылы эгелзэн. Дхарамсалада болгаш Бодхгаяда башкыларымга мени өөрөдип кааны дээш өөрүп четтирер мен.

Марттың ортаа үезинден майга чедир чылыг болур, оон ыңай июнь айга чедир дендии изиг, июль, август, сентябрьда чаас улай-улай чаап-ла турар, агаар-бойдузу мынчаар ескерлир. Оон ыңай, бажыңга олурга, Энрике Барриосаның «Ами, мальчик со звезды» деп, 1986 чылда бижээн номун сонургап номчуп тур мен — деп,

Аэлита сонургадып бижип турар. Орус, тыва, англи дылдарны эки билер, философия талазы-биле Индияда өөренип турар тыва студентивис-тир.

Оон ыңай, Аэлита эжиниң демдеглелин база бодунуң ар-нында салган:

Дхарамсала дээрже онза хоорайларның бирээзи. Долгандыр даглар-биле хүрээлеттинген болгаш, чаас чаарга, кудумчуларынга суглар ага бээр. Чону оожум, топтут, эвилең, мында аңгы-аңгы язы-сөөктүг улус база хөй... — деп, Галина Попова Дхарамсала дугайында мынчаар сонургаткан.

Индияда Аэлита, Японияда Чиңгис дээн ышкаш тыва студентилер-биле октаргай четкизин дамчыштыр чагаалажырга, олар студентилеп турар даштыкы чурттарын дыка солун кылдыр бижип каар

Чуруктар А.ДОНГАКТЫҢ.

хаашкынныг. Бажыңнарывыста олур бис. Даштын улус-даа көзүлбес. Маскарлыг кылаштажып турар улусту көрдүм.

дээш, кызып өөренип тур мен — деп, мээң айтырымга март 25-те мынчаар харыылаан. А апрель 3-те, демдегле-

Аныяк чогаалчылар аразында мөөрей чоруп тур!

«АРГЫМАК-ПЕГАС» ФЕСТИВАЛЫ

Россияның регионнарының аразында Ада-чурттуң Улуг дайынының 75 чылынга тураскааткан «Аргымак-Пегас» деп фестиваль интернет четкизинде улустарның аразында найыралчы харылзааны калбартып, кидин түлүк чоруп турар. Фестивальдың тиелекчилери 2020 чылдың июль 2-5 хуннеринде Даг-Алтайның чурумалдыг Усть-Канс районунуң девискээринге (Кан-Оозы аймак) Эл-Ойын байырынга бараан болуп, шуулганга киржир.

Аргымак Пегас

Эл-Ойын байыры (Тывада—Наадым, Хакасияда болза Тун-Пайрам) ышкаш, оон утказы, езу-чаңчылы-даа бистиң-биле демей, чечек-чимис чедишкенде, чайның айыраң-каас, ак-чем аймаа элбээн үеде эрттирер улуг байырлал болур. Амгы үеде аныяктар интернет четкизинде делегейиниң судалын тудуп алган, тыва тоолда ышкаш, тос кара чүстүг дуранын долгай туткаш, кайда чүү болуп турарын өттүр көрүп турар.

«Алтай дыл бурунгу түрк дылдарга хамааржыр. Биргээр чугаалаарга, түрк дылдарның баазызы болур» — деп, Владимир Путин демдеглээн. Фестивальдың сорулгазы болза, аныяк талантыгларны өстүрүп, шүлүкчүлөргө харылзааны калбартыры. Интернет четкизинде «Аргымак-Пегас» бөлүү ону чорудуп турар. Төлөвилелдин кол автору чогаалчы Василий Борисович Бэлэков. Фестивальда «Чылдың шүлүкчүзү», «Видео поэзия»,

«Уруглар чогаалы» деп, тускай шаңналдар бар.

Чугаалап каарым болза, апрель айда киришпес болза, оон ажилы адакталып турар. Амдызында ийи дугаар чадазы уламчылап турда, видеозаписти (боттары бижиткеш) интернет сайтызынче салып, олче чорудуп болур арга бар. Аныяк чогаалчылар шупту киржир болза эки. Тываның аныяк чогаалчыларына улуг идиг болуру чугаажок (35 хар чедир, оон өрү-даа назылыг болур).

Бүдүн чуртта коронавирус берге, нарын байдалда турза-даа, кайнаар-даа чорбайн, бажыңдан үнмейн, интернет-биле ажилдап, харылзааны тудуп, янзы-бүрү мөөрейлерге киржип, акшаны-даа ажилдап ап болур магадылал бар. Ада-чурттуң Улуг дайынының 75 чылынга тураскааткан «Аргымак-Пегас» деп интернет четкизинде чоруп турар фестивальга аныяк чогаалчыларны киржиринче кыйгырып тур мен.

Лидия ИРГИТ,
чогаалчы.

Василий Бэлэков.

«АРГЫМАК-ПЕГАС» ФЕСТИВАЛЫНГА

Фестиваль — Сөстүң найыры! Сылдызымның орук-чолу бол. Сагыш-сеткил быжыг доңу сен. Ыдык сууңга быжыгып көрээл.

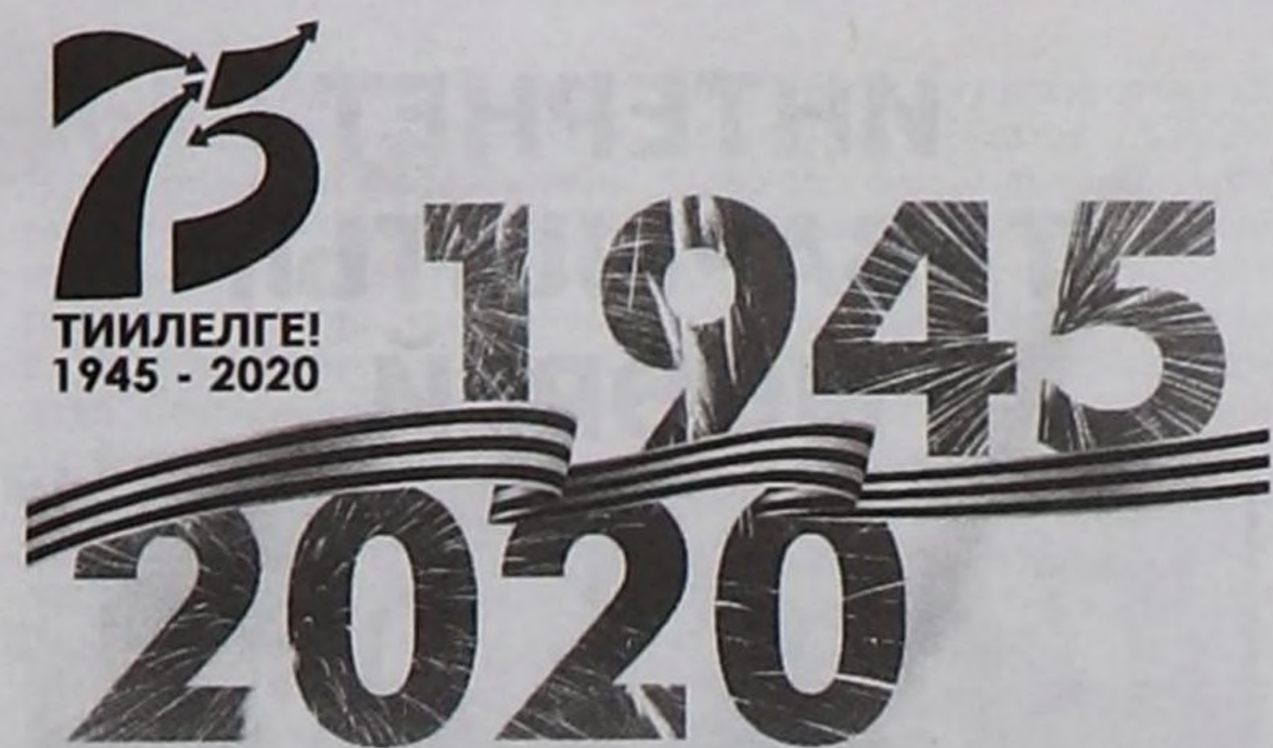
Чырыткылыг херел сиңген Холуң сунуп, чылдып көрөм. Човалаңныг шүлүкчүнү Чылды каавыт, оожуктур.

Чогаал найыры — Сөстүң күжү, Бүзүрел, идегел, ынакшылдың сыры. Ханывыста бердиниг, чүү-ле бар-дыр, Камгалакчы күчү-күжүм чүгле сенде.

Бурган чаян шүлүкчүлөр бистер Кайын чадаң, хол куруг орап бис. Хайым чоннуң чер кырында ижин Шивейликтир, ыракшыды көрээл.

Чогаал найыры — сеткилдин күчүзү! Чалбыштаалып, чечектелип, Шүлүүң-биле дыңзыг, бирде оожум Чонну ботче ээлдирип-даа болур сен.

Шүлүкчүлөр элпечуксуг чаагай-даа, Чырыткыны чонга сөңнеп шаңнаар. Шүлүктери өткүт, чидиг хей-аъттыг, Аянашкан одуруглар дстинчи бээр. Л. ИРГИТ очулдурган.

КЫЗЫЛ КОШКА ҮЛҮҮН КИИРГЕН АРАТТАР

комиссияга хүлээдир мен, ооң-биле кады каш акшаны база дузалаар мен. Кызыл-Шеригте мээң утун-дурбас белээм ол, Кызыл-Шериг тиилээр, бүзүрээр мен — дээн.

Оон ыңай Мөген-Бүрөнниң Кара-Дага болган чон хуралына мурнакчы малчын арат Серээ Сааяның чугаазы:

— Фашисттер идегеттер дугайында дыңнааш, чүрээм соолаш дээр, кылыым хайныр-дыр, ынчангаш ол араатаннарны, дириг шулбусту дүрген-не туюлунга чедир чылча шаваар, дүп чок, кара тамыже кири октаарынга, күчү-күш болзун дээш, бодумнуң малымның 55 хуузу Кызыл-Шеригте белээм кылдыр сунуп тур мен. Кызыл-Шеригниң аткан огу черже халас дүшпезин. Улуг Совет күрүнениң тиилелгези дээш, чүнү-даа харамнанмас мен.

Кожуун девискээринге чоннуң чыыштары, албан черлеринге хуралдар эрткелден соонда, чон байдалды шын билип, чаңгыс сорулга келген, «Бүгү чүвени — фронтуга!» деп кыйгырыг-биле чаңгыс демниг бүгү күштү мөөңүзүз деп, шийтпирлиг сорулганы салган.

Кызыл-Шеригте дузалаар деп шимчээшкин аалдарга четкен болгаш, кым чүнү сунарын боданып, санап эгелзэн. Белек хүлээп алыр комиссия турар баазаже чон дүнхүн чок аргыжып, мал-маганын ай деп алган, алгы-кежин, аш-чемин дергилен, чүдүрүп алгаш кээп турганнар.

Бир дугаарында, малчын, арат Седиг-оол Салчак (мөге Седиг-оол) бедик, сарала аът чедип алгаш, келгеш мынча дээн:

— Чүгүрүк-Сараламны белекке берип тур мен, кончуг чүгүрүк аът чүве, дайын шөлүңгө ооң дуюгларындан от чалбышталып, фашистерни чаңнык дег сүртедип, ыйба-

хул дег таптай бассын. Сарала дээрже хууда чылгымның баштыңы аът болгай, а баштыңы чокта, чылгы өскүссүрээр, ынчангаш дөгөрезин өргүдүм — дээш, 7 аъдын база хүлээдип берген.

Седиг-оол эзер-чүгенин чүк-тепкеш, даргалар-биле хол тутчуп байырлашкаш, аалынче басып чорупкан. Ол дээрже эзулуг интернационалчы, патриотчу, тайбың иштиң маадырлыг чоруудур.

Фронтуда Кызыл-Шеригте дузалаары-биле хей мал-маганны, белек-селекти берген араттарны сумулар аайы-биле демдеглээрже мындыг: Каргы сумуздан мурнакчы малчын араттар Өрнүгү Салчак, Мага-Шири Ооржак, Дугур Салчак, Ойдуу Хертек, Артай-оол Салчак, Кара-оол Салчак, Достай Салчак, Өскөн Очур, Сайын-Маадыр Донгак, Акаажык Хомушку, Шугуур Иргит, Айызаң Салчак, Иргек Салчак, Мария Өшкү-Саар, Донгак Доскаар, Бүрүшек Салчак, Комбу Иргит, Мыймаан Салчак, Седиг-оол Салчак.

Мөген-Бүрөн сумуздан Кара-оол Саая, Серээ Саая, Намзын Иргит, Намы Иргит, Маңнай Хертек, Бичии-Уруг Иргит, Хорлуу Саая (Хорлуу кадай), Нордат Хертек, Тарын-Базыр Иргит.

Хүрөң-Тайга сумуздан, Мынмыр Саая, Михаил Мынмыр, Аргайты Саая, Очур Корзай, Айылугей Саая, Иргит Чыдым.

Маңаа онзалап демдеглээр, хып дээн аныяк кыс, Аныяктар эвилелиниң комитет кижигүнү Мария Өшкү-Саар аалдарны чада, хондур-дүндүр кезип чорааш, 60 ажыг өшкү, хой, анай, хураган кежин комиссияга хүлээткен.

Фронтуге Кызыл-Шеригте дузалаар деткимче кылдыр эң хей белекти мурнакчы малчын арат

Өрнүгү Салчак сунган. Ол фронтуге 402 хойну, 22 аътты, 28 шарыны болгаш 5 муң алдын үнелиг тыва акшаны сунуп, өргээн. Ол үеде Тывага чыгынган белектерниң эң хейу бо малчынның болган, ынчангаш бедии-биле үнелеткен турган.

Оон түңнели-биле, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму, Совет Чазак база ТАР-ның Төп Комитеди ТАР-ның Чазак Ө.Салчактың интернационалчы болгаш патриотчу чоруун база кызымаккай күш-ажылын бедии-биле үнелеп көргөш, дээди шаңнал «Ленин» ордени-биле, ТАР-ның орден болгаш медальдары-биле шаңнаан. Ол ышкаш хей мал-маганны, аш-чем, алгы-кешти берген малчын араттар Саны-Шири Ооржак, Кара-оол Салчак, Серээ Саая олар «Күш-ажылдың Кызыл-Тук» база ТАР-ның орден болгаш медальдары-биле шаңнатканнар. Оон ыңай, фронтуге белек чоруткан араттарны «1941-1945 — Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында маадырлыг күш-ажылы дээш» деп медаль-биле шаңнаан, ол ышкаш Ленинниң, Сталинниң чоруун силбээн Хүндүлел бижиктерни база берген.

Кызыл-Шеригте дузалаары-биле, тыва чон бут кырынга туруп келген. Ылаңгыя чаа тургустунган эвээш чурттакчылыг кожунунуң чону кыска үениң иштинде 700 ажыг чылгыны, бир муң чыгыы шээр болгаш бода малды он-он кош аш-чем, алгы-кешти фронтуге чоруткан.

«Бүгү-ле чүвени фронтуга!» деп кыйгырыгны Мөңгүн-Тайганың арат-чону сагыш-сеткилинден хүлээп алгаш, интернационалчы, патриотчу сорулганы күүсеткени ол.

Хирлиг-оол КОНГАР,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

«Бүгү чүвени — фронтуга» деп кыйгырыг бүгү Тывага, оон иштинде чаа тургустунган (1941 чылдың мартта) Мөңгүн-Тайга кожунунуң чонунга база дыңналып келген. Ол кыйгыны адаа-биле чон бут кырынга туруп, фронтуга дузалаар дээн чугаа каш-ла хонукта калбаа-биле тарай берген.

Кожуунуң Нам комитединге удуртукчуларны болгаш идепкейлиг улусту чыгган. Нам комитединиң секретары Часыыдак Ооржак ТАР-ның ТК-ниң доктаалын таныштырган. Аңаа хамаарыштыр чон ортузунга тайылбыр, суртаал ажылы чорудар болгаш белек-селек чыырын организаастаар комиссия тургузарын сүмелзэн. Комиссияны 5 кижин составтыг тургускаш, даргазын Нам комитединиң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи А. Күдеректи томуйлаан. Кожуун даргазы Бавуу-Доржу Монгуш кожуну иштинге белек-селек чыырынга болгаш өске-даа ажылдарны хыналдага алырын хүлээнип алган. Аныяктар эвилелиниң секретары Михаил Көже кыйгырыгны күүседир, амыдыралга боттандырар дээш, аныяктар ортузунга суртаал ажылын улам күштелдирерин аазаан.

Оон соонда удуртукчулар баштаан сургакчылар аъттаныпкаш, хондур-дүндүр аалдар кезип чорупканнар. Чайлагларда Кызыл-Өлгөргө хонуп-дүжүп чорааш, чоннуң чыыжын, хурал-суглазын эрттирип турганнар. Ылаңгыя Каргы сумуздунуң даргазы Очур Өскөн,

Хүрөң-Тайга сумуздунуң даргазы Чыдым Иргит (журналист Даңгыт Иргиттин адазы), Мөген-Бүрөндөн арзвечи, хып дээн аныяк Шыдыраа Саая олар идепкейлиг киришкенер. Суму даргалары Очур Өскөн, Чыдым Иргит, аныяктар даргазы Михаил Көже чонну эвилелдеп алгаш, чылгы, бода, шээр мал хүлээп алыр 3 кажааны ийи хүн кылганнар. Ол кажаа туткан черни Сарыг-Хөлчүк дээр, ук девискээр чайлагда аалдарның ортузунда турар болгаш, аргыжарынга кончуг эптиг болган.

Ийи хонганда аңаа чоннуң чыыжы эрткен. Ол хуралга комиссия даргазы А.Күдерек, Аныяктар эвилелиниң секретары М.Көже киржип, ниити байдалды чонга тайылбырлап бергенер. Малчын арат Кара-оол Салчактың (сөөлүндө орденниг Кара-оол) чугаалааны болза:

— Улуг-Совет күрүнеже оор эзу-биле халдаан араатан дайзыннарны чылча шаап, узуткаарынга, бичии-даа бол деткимче күш болзун дээш, Кызыл-Шеригте белээм кылдыр коданымда малымдан шыырак, аныяк аъттарны база бода болгаш хой, өшкүнү шилип тургаш,

чыгылып, маргыжып ойнай бээрже, оон солун чүве чок. Кижин бүрүзү тевертерлиг боор, ону кылыры база берге эвес. Он беш хире тараа окту эрги, багай хымыш бажынга ургаш, бир омааш саржаг кагаш, отка эзилдир туткаш, ортузунда өзектиг хепче кудуптар, када бээрже, хептен ужулгаш, коргулчунну эгээ-биле бичии дескилзээш, өшкү дүгүн үдүнче тырый суккаш, ужун отка кызыдыр изидип каан хаарылы-биле хаарып каар ол-ла.

Баг кагар оюннуң шөлүн бистиң кыштага база кылып алган, узуну алды, дооразы үш метр хире черге дошту доңуруп аар, кагар багны ооң кырынга салыр. Шыйыын ыяш хөмүрү-биле шыар. Хар чааптарга-ла, кылаң дош кылдыр ширбип ап турар. Кырган-ачам дүгүн хырып каапкаш, эттеп каан аргамчы кылыр инек кежин кончуг чидиг бижек-биле, бир кижин тутуп бээрже, калбаа 4-5 сантиметр кылдыр диле кескилзээш, узуну бир метр бичии ажыг багны бедии (узуну) 20 сантиметр хире кылдыр сый туткулааш, балды арты-биле төжек кырынга ийи ужун калбарты соктааш, ортузундан (белинден) чиңге баг-биле кончуг

КЕЖЭЭЛЕРДЕ ТООЛ ЫДАР

быжыг кылдыр шарып каар. Тургузарга туруп турар, кагар баг ол болур. Мергелерни кургаг талдан, хадындан кылыр, узуну бир метр хире.

Кежээлерде улуг улус тоол ыдар. «Шыяан ам, шыяан ам» деп, дыңнап орап улус тоолчуну деткип орап боор чүве, чамдыкта даңгы атсы-даа тоолдаан боор. Бистиң адаавыста аалга Тоолчу деп шолалыг кырган-ачам-биле чажыт ашак турган. Ол келгенде ийи-үш хондур тоолдааш чоруур. Аажок хөглүг-баштак, сегел салдыг кижин-ле болгай.

Өдөкке узуну 30 метр ажыг чуңгуну кырган-ачам кыш эгезинде-ле кылдырып берген. Доңмас кара-сугдан суглааш, дожун чартып бээр. Өйлей кезип каан аът кежинге бичии шанактарга бадып-ла турар боор чүве. Улуг улус-даа шупту чуңгулаар турган. Улуг-хүннерде школада өөренип турар акыларывыс-угбаларывыс аалга хүнзээрже, кончуг солун кылдыр чуңгулап, аза-кадайлап ойнаар бис.

Кышкы арыгга кырган-ачамны эдерип чоруурга, хөлчөк солун. Торга, айлаң-сааскан, кызыл-думчук деп куштарның чаражын! Кодан болза-даа хей боор. Торлаалар өөр-өөр болуп алган, кандыг-даа куштардан хей чоруур. Кырган-ачам бисти: «Черниң амылыг

чүвезин өлүрүп болбас, хоржок, оолдарым, чүгле бөрүнү харын өлүрүп болур» — деп чагыыр.

Өске аалдардан улустар кээр, Шагааны канчаар эрттирерин чугаалажып-ла турган боор. Ол үеде Шагааны ажык-чарлыг эрттирбес турган хире чүве. Чогум каштың хүнү турган чүве, хар эрип, шанак оруу баксырап эгелзэн, март сес эрткеш, каш-ла хонганда, Шагаа хүнү келген. Ооржактарның улуг хамын шанакка эккелген. Хам улус-биле чолукшуп, экилележип, «Шаг чаагай — шагаа чаагай» дижи, чугаалажып чоруп тургаш, аалдың улуг назылыг улузу-биле саң салыр езулалче чорупканнар. Удаваанда Шагаалаар дээн чон өдөк долдур чыгып келген. Өг бүрүзүңе шээр болгаш бода малдың үүжелерин бузуп, улуг паштарга дүлүп турган.

Колдуунда-ла мээң танывазым улуг, биче эр-херээжен кижилер. Оларның аразында кызыл торгу додарлыг, тонунуң мурнуу эдектерин ийи талаже астып алган, кара хураган кежи бөрттүг, кадыг идиктиг, холунда салбактыг кымчызын тутуп алган улус-биле чолукшуп, кожомыктап чоруп турар кончуг-ла солун кижин база бар. Сөөлүндө дыңнаарымга, Тейде аалда даай-авамның оглу Көк-Хевек болган.

Өглерде эът бышкан, деспи-лерге оваалап алгаш, чонче дажып кирипкен. «Эът чииринге

бардамнаар» деп маргылдаа база болган. Аңаа эң хей эътти, чагны, бе казын чиггеш, Эът-Баштыг Көк-оол тиилзэн. Тевек маргылда-азына бистиң акывыс Макаар муң ажыр тепкеш, тиелекчи болган. Ча адарынга, баг кагарынга, аргамчы тырттарынга маргылдаалар база болган. Бис чуңгулап турувуста, чуңгувус чылбастап, эрип эгелей берген.

Кижин бүрүзүнүң өөрүшкүзү арнында чайнап турар, каткы-хөг, ыры-шоор, хөглүг-баштак чугаа-соот өдөк сыңмас. Ол хиреде чаңгыс-даа эзирик кижин чок. Аныяк оолдар-кыстар четтинчип алгаш, өдөкти бир кылдыр кожомыктап ырлажып, одажып турган.

*Ойда-даа чок, чикте-даа чок,
Оор алган ой-ла таптыым.
Сенде-даа чок, менде-даа чок,
Шериг барган ой-ла таптыым.
Шериг баргаш чедип келгеш,
Сени-ле албас, мени-ле алыр.*

Хүн ажар чоокшулап турда, Шагаалаан чон Хемчиктин дожунуң кырынга арыг харга андаштанып, тоннарын, бөргүн кактап каапкаш, аалдың эзлеринге четтиргенин илередип чугаалааш, тарап чанып турган. Шагааның бир дугаар хүнү ынчаар доозулган. Дараазында чылын Шагаа бистиң адаавыста аалга болур кылдыр дугурушкан.

Сорук-оол ООРЖАК.
Суклак суур.

Тыва езу-чаңчылдар

1953-1954 чылдар турган боор, ынчангы «Совет Тываның 5 чыл ою» колхозтуң төвү Дөң-Терезин суурнуң адаанда Арыг-Бажындан Тейге чедир алды километр хире черге, Хемчик кыдыында беш кыштаг турган. Бистиң аалы-выс ортузунда Буэк-Арыы деп черге кыштагга турган. Шупту кады төрээзнер, чаңгыс аймак, төрелдер — сес өг.

«Шагаада сартыым бээр мен, шаалыктыг өкпе бээр мен» деп улуг улустуң, авам-ачам сугларның баштактанчып турганын ол кыжын каш-даа дыңнаан мен. Аалдың бир үе, школа назыны арай-ла четпээн оолдар-уруглар элзэн хей бис, бистен улуг школада өөренип турар угбаларывыс, акыларывыс база бар. Молдургадан дүшкеш, аът мунуп өөрени берген үевис ол.

Аалывыска бир аскыр, бежен-алдан хире чылгы мал, аразынга чүгүрүктөр база турган. Ынчан алдан ажыг харлыг, бистиң ынак кырган-ачавыс Кайгал-Кавынды чылгыны кадарып, карактап өстүрүп турган. Кырган-ачавыс күстен эгелзээш-ле «Бо кыжын аалывыска Шагаа эрттирер бис» деп чугаалап келген. Кажан болурун бис, аалдың бичии уруглары, четтикпейн манап турар бис.

Күзүн хар чагбаанда, аалы-выстың өөреникчилерин кырында хааржактыг терге-биле школага бедиргеш, кежээ кичээлдер соонда уткуп аар турган. Ол шагда тевек тевер оюн каяа-даа, школага-даа хөлчөкнептеренгей турган. Чээрби-үжен харлыг улустар кыштагга

чыгылып, маргыжып ойнай бээрже, оон солун чүве чок. Кижин бүрүзү тевертерлиг боор, ону кылыры база берге эвес. Он беш хире тараа окту эрги, багай хымыш бажынга ургаш, бир омааш саржаг кагаш, отка эзилдир туткаш, ортузунда өзектиг хепче кудуптар, када бээрже, хептен ужулгаш, коргулчунну эгээ-биле бичии дескилзээш, өшкү дүгүн үдүнче тырый суккаш, ужун отка кызыдыр изидип каан хаарылы-биле хаарып каар ол-ла.

Баг кагар оюннуң шөлүн бистиң кыштага база кылып алган, узуну алды, дооразы үш метр хире черге дошту доңуруп аар, кагар багны ооң кырынга салыр. Шыйыын ыяш хөмүрү-биле шыар. Хар чааптарга-ла, кылаң дош кылдыр ширбип ап турар. Кырган-ачам дүгүн хырып каапкаш, эттеп каан аргамчы кылыр инек кежин кончуг чидиг бижек-биле, бир кижин тутуп бээрже, калбаа 4-5 сантиметр кылдыр диле кескилзээш, узуну бир метр бичии ажыг багны бедии (узуну) 20 сантиметр хире кылдыр сый туткулааш, балды арты-биле төжек кырынга ийи ужун калбарты соктааш, ортузундан (белинден) чиңге баг-биле кончуг

Кижиге болгаш хоойлу

Алла
Донгур-оолАЪШ-ЧЕМ АЙМААН
ДАМЧЫДЫП БЭЭР

Тывада истелге изолаторунда болгаш эдип-чазаар албан черлеринде турар каразыттырган, буруудаттырган болгаш шииттирген улустар дээш, оларның төрелдери сагыш човабайн барып болур.

— Карантин үезинде эмчилерниң баш бурунгаар сүмелзэн профилактиктиг хемчеглерин шупту сагып турар. Чүгле кыска болгаш элзэн үр үе дургузунда ужуражып болчагларны хоруп каан, төрелдеринге аъш-чемниг дамчыдылгаларны кирип болур, ону кызыгаарлаваан — деп, майор Валентин Куприяшкин, ТР-де Кеземче-яла күүселдезиниң федералдыг албан эргелелиниң парлалга албанының даргазы дыңнадып турар.

Москвада эдип чазаар албан черлери болгаш СИЗО-лар казарма чуруму-биле ажилдап турар, а бо чоокку үелерде «Онза байдалдар чурумунче» база шилчидип болур. РФ-тиң кеземче күүселде хоойлузунун 30 чүүлү ёзугаар хоругдал черлеринге онза байдалдыг чуруму 30 хонук дургузунда кирип болур.

«Эдип чазаар албан черлери хааглыг-даа болза, үргүлчү улус

аргыжып, барып турар черлердир. Ында турар кижилерниң имунитеди кошкак, бот-изоляция болгаш социал дистанция сагыр аргазы чок. Столоваяларга чемненирде, чыскаалырда, агаарларда бөлүгөжир апаар. Колонияларда кижиге бүрүзү бот-боттарындан ырак, аңгы-аңгы турар девискээр-даа чок. Күзели бар, чок-даа болза, өске кижилер-биле кады турар апаар. Оларга болчукчулар, истекчилер ужуражып кээп турар. Ында ажилдап турар кижилерниң хостуг үезинде кааа, кайнаар чоруп турарын чогууру-биле хынавайн турар. Эрте-даа бол, орай-даа бол, коронавирус аарыы ол албан черлеринче кирип, тарай берип болур. Ынчангаш хоругдаттырган улустар шуптузу (риск) серемчилел бөлүүнде турар» — деп, кижилерниң эргелерин камгалаар «Эрге-ажыктарның девискээри» деп организацияның удуртукчузу Сергей Петряков чугаалап турар.

Делегейниң өске чурттарында онза байдалдар-биле чогуур хемчеглерни февраль айда хүлээп алган турган. Испания, Италия, Францияга кара-байжыңнарны хаапкан. А чамдык чурттар аар звес кем-херек үүлгеткеш, тутту-

руп, хоругдаттырган улустарны салыпкан.

Тываның эдип чазаар албан черлеринде дүвүрээзинниг байдал чок, көрдүнгөн чурум ёзугаар ажилдап турар. «Бир звес эпидемияның байдалы баксырай бээр болза, Россияның оперативтиг штавындан дужаал чедип келген таварылгада, чүгле ынчан казарма чурумунче шилчири. Тывада УФСИН ажилдакчылары ындыг чурумче шилчири байдалга белең» дээрзин ук парлалга албанының даргазы телефон дамчыштыр дыңнаткан.

Рада ДЕМЧИК
очулдурган.

КОКАЙНЫ КЫМЧЫ-БИЛЕ

Чөөн-Хемчик кожуунунун болгаш Шеминиң удуртукчулары 2016 чылда «Аныяк өг-бүлөгө кыштаг» төлөвилелиниң киржикчилери Айдың, Аржаана Кууларларның өг-бүлезин деткип, оларга 200 хойну хүлээдип бергеннер.

Доора-Дагда ада-иези Оюмаа, Вадим Иргиттерниң кыштаандан ырак звеске, чурттаар бажынын, хой, инек кажааларын тудуп алган. Айдыңның ада-иези Вадим Күдер-оолович, Оюмаа Доржукайовна бо хүннерге чедир уругларының дагдыныкчылары болуп, малын карактажып олурарлар.

Аныяк малчыннар Айдың, Аржаана Кууларлар малды хүлээп алган үелеринден бээр, кыштаг-лаашкына шыңгыы белеткелди чорудуп, чайгы үеде 8 машина хире сигенни кезип белеткээш, кургаг өдекти четчир кылдыр бөлүп ап, чаңчыга бергеннер. Аныяк өг-бүлө дөрт ажы-төлдүг. Улуг оглу Күдер бирги классчы, Айыраа, Камила Шами сумузунда «Чечек» уруглар садынче барып турарлар, а хеймер оглу Байыр бир хар чаа-ла ажил турар. Аржаананың авазы Наталья Чигжиевна Монгуш уруу, күдээзиниң чаптанчыг уругларын кижизидип, өөредип Шами суурда бажынында чурттап турар.

Айдың Шолбанович Шемиге чайлаг байырлалы болурга, Ала аъдын чарышка кириштирген турган, ынчан чүгүрүк малы эртип каан. 2018, 2019 чылдарда Тывага аът чарыштарының сезонунга тураскааткан кожуун чарыжына база кириштирип келген. Шаңналдыг черже аъды кирбээн-даа болза, кадарчы эр аңаа ундараваан.

Бо чылдың март 7-де, эртенги шактарда Аржаана-биле ооң авазы инектерни саап кааптарга, Айдың бызааларын үскеш, инектерни

одарже сүрүп үндүрүпкен. Элзэн болганда, хойларын аалдың мээс чарыында карандылаан черинче кадарып үндүрө бээрге, ажын үндүр оъттапкан хойлар оожургай берген.

Аныяк эр инек, бызаа кажаа-зының мыаан аштаар дээш, коданга чортуп келирге, хойлары хенертен хоя берген болган. Аъдының тынын шеле тырткаш, хойларының тарай маңнажы берген черинче халды берген. Беш баш хоюн чай кадында кокай тудуп каан боорга, дүвү далаш хоюн бөлүп, кажаа-зынче кири сүрүп алган. Аалда думаларына кокай тудуп каапкан хойларының кайда чыдарын дыңнадып кааш, бөрү-биле сүржүр дээш, халдып чорупкан.

Айдыңның аалын өөр бөрүлөр доктаамал тегерер. Баштайгы удаа үш хойну туткан, ийи дугаарында бирээ, бо кыштың дургузунда тос четкен, барык он баш чедер чыгаан...

Ээн тайга. Ырда кирген Шами хемниң делгемнери. Бедик сиртер. Караңгы шивилерлиг аргалар. Кижиге баспаан шыргайлар. Кылын хар. Чаа ис-биле чээрби, чээрби беш хире километр черни эртип, шаап ораарга, аъды могап, шылап эгелзэн.

Узун-Кара-Сугнуң хая-даштыг бизеңнериниң аразында агып баткан кара-суг ижип, дыштанып чыткан кокайның, ийе, ооң азырап, кадарып турган хойларын тудуп чип, амдажаан бөрүнүң кырынче чүгүрүк Алазы хенертен

хөмө халды берген. Айдыңның боолаар дээрге, боозу бар звес, удурланып, азыг-дидин шаарарткан араатанның думчук бажынче бир удаа кымчылаан. Аарзынанындан бе, арзагар диштиг араатан бир удаа молдурукталгаш, шөйлү берген. Аъдының тынын ээй соккаш, кадарчы эр катап-катап кымчылаан. Шак мындыг арга-биле бөрүнү өлүрүп алгаш, Айдың Куулар Шами сумузунга халдып чанып келген. Аныяк малчын бөрү-биле мынчаар демисешкен.

Ооң соонда Шами сумузунун Хеймер-оол Опаң-оолович Ховалыгга удурткан бөрү аглаар бригадасы бо кыжын беш бөрүнү аглап, узуткаан. Суму чагыргазы кывар-чаар материалдар-биле аңчыларны хандырып, моральдыг, материалдыг дузаны чедирип турар — деп, Шеминиң удуртукчулары «Чаа орук» солунунун редакциязына дыңнатканнар.

Вячеслав МОНГУШ,
«Чаа орук» солунунун кол редактору.

ИНТЕРНЕТ
ТАВАРЫШТЫР
МӨӨРЕЙ

Хайыраканның Д.Дамба-Даржаа аттыг көдээ Культура бажынының ажилдакчылары карантин үезинде интернет четкизинде вайбер таварыштыр сумунуң чону-биле ажилдап турар. «Хуулгаазын удазын» деп аргыырынга өөредир бөлгүмнү клуб ажилчыны Алдын-кыс Ховалыг удуртуп, мастер-класстарны эрттирикелген. Оон ыңай, хөөмей, каргыраага мастер-класстарны Сергей Сотпа эрттирип турар.

Улуг Тиилелгениң 75 чыл оюнга тураскааткан чурук чуруурунга, патриотчу ыры күүседиригге база уран номчулгага мөөрейни чарлаан. Оон ыңай, хостуг темага, хөгжүм херекселдеринге үдеттирип алгаш, ыры күүседиригге мөөрейни база чарлаан. Бо мөөрейлерге хар-назы барымдаалавас. Мөөрейлерниң түңнелдерин апрель 30-де түңнээр.

«Улуг-Хем» солундан.

ШАЙДАН ААРТАП ОЛУРААЛЫ

Тодуг-догаа чурттаалыңар.
Домак сөстү дыңнаалыңар.
Тояап үнүп, кылашашпаал.
Тоомча чокка чорбаалыңар.

Серемчиде хорамча чок,
Сергелең чиик, кадык ораал.

Эриг баарлыг, энерелдиг
Эчис чүрээ кижилерде,
Эмчилерге дыштан берзеп.
Ээлдек болуп, хүндүлзэли.

Хамчык аарыг эрте бээрге,
Карантинни ап кааптарга,
Карак басчып селгүүстээри
Кай баарыл че, чалыы өңүк.

Чалгаараксап орташ канчаар.
Таптыг, шөлзөн интернеттеп,
Чагаалажып, шүлүктежиң,
Шайдан аартап олуралы!

«Бистиң чуртка келбес ол» деп,
Билиргээн-даа херээ чок боор.

Любовь ИРГИТ,
шүлүкчү.

КАМГАЛААР ДЕП БҮЗҮРЭЭР МЕН

Айыс чыттыг алаагывыс,
Артыш, чойган, аржаанывыс
Арат чонум камгалаар деп,
Ажыы-биле бүзүрээр мен.
Бедик Саян сыннарывыс
Бетинче чут эрттирбес деп,
Кадыр-кашпал дагларывыс
Камгалаар деп бүзүрээр мен.

Алдын хүнүм, айдың айым,
Аяс дээрим, сылдыстарым,
Тейлеп чоруур оран-тандым
Девээзинде биче чонун
Хайлыг халап, кара чуттан
Камгалаар деп бүзүрээр мен.
Өршээ, өршээ!

Зоя БАЙЫР-ООЛ,
Күш-ажылдың база культураның хоочуну.
Арыг-Үзүү суур.

ЭКИ ЧАҢЧЫЛ

Оваа дагыр — тыва чонунуң ёзузу-дур,
Ону сагып эрттирери эки чаңчыл.
Аймактарны салгалдардан таныштырар,
Амгы шагдан келир өйжө уламчылар.

Шивээлиг-Хем оваазының таваан салган
Ыдыктыг даг кырынга бис чылдың чыгып,
Оваа дагып, оран чуртка мөргүл номчуп,
Аъш-чемниң дээжизин өргүй бээр бис.

Борта чыылган төрелдерниң, бүгү чонунуң
Бодалдары бүдүп чорзун, бодаразын.
Моон-даа соңгаар оваавысты дагып чоруул,
Моондактар, доора чүүлдер турбас болур.

Ырак чооктан чыгып келген дөргүл-төрөл
Ам бо чылын оваавысты дагып кааштың,
Сүлдө бедик, сүзүк арыг тарап чангаш,
Үнер чылда эки хүнде чыгып кээр бис.

Сайын-Белек САНЧАТ,
Кызыл хоорай.

Ынчан Ада-чурттуң Улуг дайыны төнгөндөн бээр 10 чыл эрткен чүве. А ол дайынның киржикчилери бистиң суурувуска хөйү-биле чурттап турганнар: тывалар, орустар, украиннер, белорусстар, татарлар, хакастар дээш. Оларның аразында дайын киржикчилеринден орустар кончуг хөй турган чүве. Ынчан бис, Советская кудумчунуң бичии оолдары, дайын дугайында кинолар көөрүңге кончуг ынак турган бис. Бистиң медреселивиске ол дайын улуг-хүннерде биске ыяш клубка көргүзүп турганы, Брест шивээзиниң дугайында, «Сталинград тулчуушкуну», «Сылдыс» дээн ышкыш хөй санның кинолардан кирип турган. Кудумчу бажының бичии оолдары шупту үш, дөрт класстарык өөреникчилери-даа болзувусса, школага орус дыл өөренип турар болгаш, ол киноларда болушкуннарны шору сайгарыптар апарган болгай бис. Ындыг кинолар көргөн соонда-ла, «Дайын» деп ойнап эгелээр турдувус. Ылаңгыя разведчиктер боол ойнаарына кончуг ынак бис. Ооң чылдагааны мындыг чүве.

Биске, бичии оолдарга, улуг улустуң делегейи чүгле кинолар таварыштыр кээп турган болбайн аан. «Сылдыс» деп разведчиктер дугайында кино биске дайынның көзүлбес талазын ажыдыпкан деп болур. Разведчиктер дээрге талыгыр дээрде ужар ужудукчулар, ок өтпес танк иштинде танкистер эвес, ырактан дайынны боолаар артиллеристер база эвес. Олар дээрге фашистерниң аразынче кирер, коргар чүрек чок шериглер болган. Бис бөлүү-биле эштер дээш, бар чыда, чаа көргөн кинолугу чугаалашпышаан, шак ындыг түңнелге келди-вис. Ийи дугаарында, чоокта чаа, Май 9-та школага пионержи чыыш үезинде дайын киржикчизи, езулуг дириг разведчик-биле ужуражылга болган чүве. Советская бажының оолдары ону дайын киржикчизи деп билер турган, ынчалза-даа ол езулуг дайын маадыры турган дээрзин кым билер дээр силер! Ол дайын киржикчизи хүн бүрүде бистиң бажыңывыс чаны-биле ажилче ийикпе, азы ажилдап доктаамал чанып чоруп турган кижиге болгай. Бис чүгле бо ужуражылгада ооң ат-сыын, шериг эрге-дужаалын билеп алдывыс — гвардейжи улуг сержант Дмитрий Комарицын деп. Шаңналдары — Алдар орденниң үш чергези шуптузу — бүрүн кавалери.

Гвардейжи улуг сержант Дмитрий Комарицын бодунуң тунук үнү-биле биске, пионерлерге, дайынга канчап разведчиктеп, фронтунуң ындыг талазындан фашистерни тудуп эккел турганын чугаалап берди. Немецтерни ол чүге-ле ийик, чаңгыстың санында «немец» деп чугаалаар кижиге болду. Бистиң таныырывыс Комарицын дайын дугайында шоолуг-ла чүве чугаалавады. Ол колдуунда: бис — чаштар кончуг аас-кежиктиг улус тур бис, кажан-даа дайынны көрбес бис, ынчангаш бистиң эң ыдыктыг хүлээлгевис — кызымак өөренир, ада-иелеривистиң, башкыларның сөзүн дыңнаар, деп таваар чугаалады. Пионержи чыыштың сөөлүндө бис маадырлыг дайынчыны Хүндүлүг пионерге хүлээп алдывыс.

Эртенинде бистиң кудумчунуң оолдары чүгле Комарицын дугайында чугаалашкаш туруп берген, харын-даа ол канчап немецтерни тудуп эккелгениниң дугайында маргышкыш, чокшу бер часты-выс-даа. Немецтер дээрге кинода көөрге, улуг-шыырак, дайылдажып өөрениги база кончуг болгай.

Ынчан бис шупту шолла аттарлыг болгай бис. «Буга-Баштыг» — Эрес-оол шак ындыг шын чүве чугаалады ышкыш. Эштерим оолдар мени «Балыкчы-Багай-оол» дээр турганнар. Мен бир катап шыллашкын чок сыырткыш бажынга ийи шортанны шелипкен мен, шакынчан ындыг шолла менде чыпшына берген чүве. Ынчан Буга-Баштыг тура, Комарицын шала тырың мага-боттук болганда, ол тыва хүрештиң аргаларын ажыглап турган-дыр, дидир. Шакындыг аргага таварышкан немецтиң шимчээр хары-даа чок болгай. «Ак-Хам» — Борбак-оол удурланып үндү: «Тыва хүрешти чүгле бис, тывалар, билер болгай бис, а Комарицын дээрге орус кижиге ышкыжыл». Буга-Баштыг дүжүп бээр-даа ужур чок: «Разведчиктер чүнү-даа билер чоор, Ак-Хам!» — дидир. Борбак-оол шолазын дыңнааш, арны кыза берген, бичии чудуруктарын

чурттап, маңаа төрүттүнген-дир деп бодап турдум. Ада-иелеривис чугаалай берзе-ле, 1944 чылга чедир бистиң Тывавыс Моол-биле демей хамаарышпас күрүне турган чүве ышкыжыл. Дайын төнериниң мурнунда, Тиелелге чедир чартык чыл артканда, бис Совет Эвилелинге каттышкан улус-тур бис. Дайын соонда орус язы-сөөк фронтчуларны Тываны дүрген сайзырап-хөгжүдери-биле, сууржуң амыдыралче шилчидери-биле, чорудупкан чүве ышкыжыл. Авам меңээ мону чугаалап берди.

Дайын соонда Хемчик уннуга чедип келген орустарның улуг-шыыраа-даа кончуг, сарыг баштыг, ак шырайлыг улустар болган. Бистиң Комарицынывыс ындыг эвес, дурт-сыны тывалар дег безерек, хөрээ делгем. Ооң калбак арны секпил-дерлиг, шимчээшкиннери оожум, чугаазы база далаш чок. Бисте, те-нек оолдарда, ужур-дүрүм бар эвес,

улай аптарлар. Бистиң бажыңывыс ындында ында-хаая бичии самолеттар хонар аэродром болган хову чаттылган. Олар үштүң өткүт үннери, сактырывыска, ховунуң ындыг ужуңга безин дыңналы бээр турганы чадапчок. Бис дээрге болугур аастарывыс аазадыпкан, көңүс элээр Комарицын тунук үнү-биле, ийи хөрээжен кижиге чидиг үннери-биле узун, шөйүк аялгалыг ыры ырларга, көжээлени берген тургулаар бис. Олар төрзөн чуртунда артып калган ак уннуг хадыңнар, ногаан делгемнер дугайында ырлап турганнары чадава. Аялганын алгаш бодаарга, ындыг хевирлиг чорду. Бистиң кудумчувус-биле олар үжелээ шак мындыг чаңгыс эвес катап ырлажып эртип турар улус болгай. Ынчалза-даа олар дайын дугайында чаңгыс-даа ыры ырлавадылар. Дайын дугайында ырларның аялгалары көңүс өске чораан. Олар бир болза, коргун-

чангаш канчап амыраваас чүвел, ырлап, өрү шурап, танцы-самнаары албан-дыр! Бо дег коргунчуг дайын кажан-даа болбас деп, мээң чедир бышпаан медреселим сөглөп тур. Ындыг бодап келген ужуру мындыг-дыр. «Тайбың дайынны тиилээр!» деп доктаамал ырлажып турлар ышкыжыл. Бирээде, ол. Ийде, бистиң садыгларывыста садып турар от хааржаанда чурук бар чүве, «Тайбың дайынны тиилээр» деп бижикти көге-буга хаайында ызыртып алган. Бо сестер Дмитрий Комарицынга дорт хамаарылгалыг деп билдим. Бистиң бажыңывыс, ол биске тайбыңны чаалап берген деп, тайылбырлап турду. «Оо-жум тайбың канчап коргунчуг дайынны тиилээр каар чоор?» деп бодадым. Ооң харызын мынчаар тып алдым де. Чижек-биле алып болза, Советская кудумчунуң дуу талазында улус дайынга бет-леткенип турган дижи: ок-боо

БҮРҮН КАВАЛЕРНИҢ ЫРЫЗЫ

Чечен чугаа

бурнгаарлады берди. Ол өйде бистиң кудумчунуң оолдарының удуртукчузу — «Капитан» — Артель-оол көстүп келгени эки болду. Ол бистен 3-4 класс хире улуг болгаш, билбеси чок турган акый чүве. Ол бистиң маргышывыстың утказын билеп алгаш, каттыргаш, кырганнар дег: «Ом мани беме хум!» деп чалбаргаш: «Алдар орден-биле чүгле солдаттарны болгаш

орус улус быдырадыр чугаалажы бээрге, чанынга туруп алгаш, үзе кайгаш туруптар бис. Ынчангаш аастарывыс ажып алган, ону топтап, билеп алганывыс ол.

Бир-ле катап, май 1-де чоор бе, азы Май 9-та — Тиелелге хүнүндө бе, доора кудумчудан гармошка үнү дыңнап кадывыс. Ынчан мен хылы үзүк допшулурувустан аңгыда, өске хөгжүм херексели-даа холга

чуг, чок болза, сагыш-сеткилди оожургадыптар. Чамдыкта хөгжү-даа. Ол ырларны кино бетинде клубка бир буду демир, база-ла фронтвик киномеханик ырладыр турган. Бис оларны албан-биле доктаатпазывыска-даа, боттары-ла хос баштарывысче аялгасы-биле кады кирип кээр чораан.

Комарицынның ырларының аялгасы кончуг шөйүлчөк чораан, бис, бичии оолдар, ындыг узун аялганы кажан-даа дыңнаваан бис. Дайын дугайында ырлар ооң хөңнүңге дээпкен деп билдим. Ол эртен Москвада радиодан дайын дугайында эң нептерегей «Тайбың дайынны тиилээр» деп ыры база дамчыдып турган чүве. Ооң орус дылда сестери мындыг ышкыжыгай. «Мы сильны! Берегись поджигатель войны, не забудь, чем кончаются войны! С нами люди из каждой страны, мы в грядущее смотрим спокойно... мир победит войну!»

Комарицын бодунуң шөйүлчөк аялгалыг ырлары-биле аяс, чылыг май байырлалдарында Советская кудумчузу-биле хөй катап эрти. Мен мынчаар бодадым: дайын киржикчизи кижиге улустан ыдып, чо-вавайн кудумчуга ырлап чоруурун бодаарга, ол аас-кежиктен ырлап чорууру ол. Аас-кежик деп чүл ол? Ол дээрге ийи дакпыр, үш дакпыр өөрүшкү-дүр. Бир эвес мен холунуң үжүү багай кижиге, чараштыр бижир кичээлге «беш» демдек алып болзумза, ол — аас-кежик, а «дөрт»

кылып, селемелерин чидидип аан, а бо талазында улус тараа тарып, машина-трактор кылып, бажыңнар тудуп турганнар-дыр. Ооң түңнелинде, чүү бооруп дээрге, дайын чепсээ кылып турган улус азы-чем, идик-хеп чок арткан, аштап-суксааш, идик-хеви элп-самдарааш, холдарын өрү көдүрүп алган — «хеңде хох!» болуп, тайбың ажилдап турган улуска дүжүп берип, чедип кээрлер-дир. Хары бо-дур-ла, деп улуг ажыдышкын кылган кижиге дег, бодум иштимде амырап каттырдым-даа эвеспе.

Комарицынның ырларын дыңнааным соонда, ол меңээ фронтчулар аразындан эң-не чоок апарган. А олар суурга дыка хөй турганнар: школа директору шоор сөөк Иван Шоев, өөредилге эргелекчизи Иван Тимофеев, орус дыл башкызы, Алдар орденниң үшкү чергезиниң эдилекчизи белорус Александр Бершов, райком секретары Федор Кленов, сберкасса эргелекчизи Капитолина Королева, чолаачылар, трактористер, татар сөөк киномеханигивис. Тыва эки турачылар безин хөй кижиге турган. Оларның аразында: тыва эки турачыларның комиссары Монгуш Байыскалан, взвод командири Монгуш Доржу — мээң чаңгысклассының ачазы, чолаачы Монгуш Бүрбү — кады ойнаарывыс «Кукареку» — Коляның ачазы дээш. Ынчалза-даа тыва эки турачыларны школаже ужуражылгаже, чүге-ле ийик, чалавас турган чүве. Мээң ачамның кады төрзөн акызы Ховалыг Оюу кырган-ачам база эки турачы болгай. Ол өске районга чурттап турган, ынчалза-даа кырган-ачамның дайын дугайында чугаазын улуг улус аразында-даа чаңгыс-даа дыңнап көрбээн мен. Бистиң Суг-Аксы суурда чурттап турган орус эр улустуң хөй кезии фронтчулар турган деп чугаалап болур. Олар өскелерден ылгалы-даа чок, анаа-ла ажилчын-тараачын улус чүве. Чүгле школачылар, бис, оларны хүндүлөп көрүп, школаже чалаар турдувус. Бистиң ада-иелеривис — улуг улус-даа оларның дугайында барык ыытташпас турдулар. Олар дайын киржикчилериниң эрес-маадырлыг чоруун-даа аразында чугаалашпас, анаа-ла «фронтчу», азы «дайын киржикчизи» деп каар турганнар.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ, Тываның улустуң чогаалчызы. (Уланчылыг).

«Сылдыс» деп разведчиктер дугайында кино биске дайынның көзүлбес талазын ажыдыпкан деп болур. Разведчиктер дээрге талыгыр дээрде ужар ужудукчулар, ок өтпес танк иштинде танкистер эвес, ырактан дайынны боолаар артиллеристер база эвес.

сержантыларны шаңнаар турган чүве-дир, а ооң үш чергезиниң шуптузу-биле шаңнаткан улус Совет Эвилелиниң Маадырынга дең. Бистиң Комарицынывыс бүдүн Тывада чааскаан Алдар орденниң үш чергезиниң эдилекчизи, а Совет Эвилелиниң Маадырлары Тывада хөй деп билиңер — диди. Капитан эки чүвени «бистиң» кылдыр, а багай чүвени «бистиң эвес» кылдыр өөрөткен кижиге чүве. Ынчангаш бис «бистиң Комарицынывыс» дижип турарывыс ол. Бирээде, ол хүннүң не бистиң Советская кудумчузу-биле эртип турар, ийде, ол бистиң Суг-Аксы суурунда чурттап турар болгай.

Бистиң суурувус үш чартык кудумчудан тургустунган чүве. Октябрьская кудумчузу өске үш кудумчуларга бодаарга, чартыгы боорга, ынчаар санаарывыс ол. Бистиң бажыңывыс Советская кудумчунуң эң бажында, ооң ындында чергелешкек Найырал кудумчунуң доора кудумчу чоруткан чүве. Ынчангаш бистиң билиривис дайын киржикчизи ажилче доора кудумчулааш, бистиң соңгавыс мурну-биле эртерге, Дмитрий Комарицынны бис хүннүң чыгыгы көрүп турарывыс ол. Чүнү кылып турганын-даа сонургаваан бис, улуг улусту көөрге-ле, бир-ле ажилдыг боор чүве чораан. Бир эвес кандыг-бир улуг кижиге ажилдавайн турар дээр болза, бистиң чажыды-выс боор оолдар, уруглар школаже өөренимдей турары-биле демей болу бээр. Ындыг чүве канчап турар боор: улуг кижиге ажилдавас, а чаштар өөренимес деп!

Бичии оолдар төөгүнү кайыын билер бис аан. Мен суг болза, орустар болгаш өске-даа азы-сөөк чоннар шагдан тура маңаа

тутпаан мен. Мээң эштерим оолдар бо талазы-биле менден кайыын дээрэдээр боорлар аан. Школага дыңнаарывыс гармошка үнү биске сарыг өртемчейде хөгжүмнүң эң дээрзи, ыдыкшылыгы турган чүве. Найырал кудумчунуң талазындан, доора кудумчудан Комарицын ийи кыдыында хөрээжен улус чедип алган көстүп келди. Комарицын эргижирзэн гармошканы ийи эктинде кедирип алган, фашистерни боой тудуп турган күштүг салаалары-биле ак таналарны басып кел чор. Ол гармошказын үзе-чаза тыртып каапкы дег, хере тыртып, ырлап чор.

Комарицын эки-ле хеви боор: эргижирзэн кара-көк кителин кедипкен, галифе чүвүрлүг, буттарында кылаң кылдыр чүлгээн хром идиктерлиг. Бо хептерде дары чыды

Ол боду «үш катап балыгланган кижиге мен» деп турду. Бис ооң балыг-бышкынын-даа эскербедивис. Хол, буттары бүдүн-дүр, эктинде бажы база анаа.

ам-даа читпээн турганы чадава. Комарицынның солагай талакы хөрээнде үш аңгы-аңгы өңнерлиг сылдыстарлыг Алдар орденнери чайнап чорлар. Билбес чүвези чок Капитанывыс ачызында бис орден, медалдарның, шериг погоннарның ужу-утказын билер болгай бис. Ол Кызыл Армия дугайында өңнүг чуруктарлыг номнуг кижиге чораан, оон хамык билиглерни биске дамчыдып берип турганы ол.

Комарицынның ийи талазында чуга ак аржылыдарын сегелинде баглап алган хөрээжен улустуң бирээзи — садыда ажилдап турар ооң кадайы, өскези — чуржузу чүведир. Олар үжелээ ырлажып чорлар. Комарицын гармошказы-биле үдевишаан эгелээрге, демгилери

болза, чүгле өөрүшкү апаар. Комарицынның аас-кежиге дээр бистиң чүгле кинолардан билеривис, кончуг өлүмнүг дайындан ооң дириг чедип келгенинде. Ол боду «үш катап балыгланган кижиге мен» деп турду. Бис ооң балыг-бышкынын-даа эскербедивис. Хол, буттары бүдүн-дүр, эктинде бажы база анаа. Ындыг кижиге ырлап турбайн канчаар чүвел! Ынчан мээң бажымга мындыг бодап кирип келди: бо дириг арктан фронтчулар дег, кижилер кажан-даа өөрүвөс эвес бе, деп. Он, бежен, чүс-даа чылдар эртерге. Дайын үезинде кижиге чүс-чүс, муң-муң октар ужу-гуп кел чыдар болгай, а оларның чаңгызы-даа сенээ дегбээ-дир, азы балыгандыр деген-дир. Ын-

Чогаалчы болгаш үе

Амыргын-на! Чырык черде
Амыдырал тутканнар!
Амылыг чүүл бүрүзү —
Азырал мал, оран-таңды
Аңы-меңи, чалгынныг кужу,
Айыраң каас чараш чечээ,
Амыргын-на, амыргын-на!

деп, бодунуң чурттап чораан үезинде тыва черин алгап, тыва чонун деткип, төрзөн тыва дылының кижилер дег, төрүттүнгөн хуннуг болурун йөрзөп каан Тываның улустуң чогаалчызы Александр Даржай «Менди йөрээли» деп шүлүүнде ажил-ишчи арат чону-биле мынчаар мендилешкен. Тыва чогаалдың сайзыралының төөгүзүнде янзы-бүрү жанрларда бижиттинген чогаалдары, бурунгаар көрүштүү-биле меңге балалбас исти хундүлүг чогаалчы Александр Александрович Даржай арттырып каан.

Үе-биле үжүрлөжүр бодаза-даа,
Үе-шагны кым-на эрте чүгүрер боор.
Ажык шөлчө ыдып берген аскымчының
Аксын тыртып алыры дег эвес ийин.
Ынчалза-даа сактыышкынның
күжү кончуг...

Назы-хары барык-ла үежи, сонуургалы чаңгыс аай ийи шүлүкчүлөр Александр Даржай болгаш Алексей Бегзин-оолдун аразына болган, ол үеде баштак, ынчалза-даа багай оштуг, а бөгүнгү хунде шала кударгай хөөннүг чугааның херечизи болган мен.

...Таакпызын улай-улай соргулап ора, Даржай чогаалчы мынча диди: «Үези кээрге, тоглап дүжүп калыр бүрүлдер дег, бир-ле шаг-да иелзэ еске оранче айттаныпкан хөөрежи олар-ла ыйнаан бис». «Ынчанмай канчаар дээр сен, өртемчейниң хоойлузу ышкажыл. Кайы бирзэвис черле мурнай ужал. Барыын-Хемчик кожуунда Салим Сүрүн-оол, Улуг-Хемде Кызыл-Эник Кудажы чогаалчыларывыска тураскаал көжзэ кылдыр тургускулап каанывыс бузулбас, турулбас даш көжзэлдер дег быжыг көжзени бо чанывыста олурар башкы тургузуп каар, дуржулга бар болгай мында» — деп, Бегзин-оол шүлүкчү мунгараар-даа хире эвес, харын-даа амыраан тооннуг харылаан чүве. «Көжзэ даш деп чүүл, херзэжен кижини. Ооң орнунга: «Бистиң дугайывыста сактыышкындан бижип каар сен көрем» дивес» — деп, Александр Даржай чогаалчы чемелей аарак удурланган кижилер.

Мени көгүткен ышкаш: «Сен, черле бистен оранчок аныяк кижилер, бистиң дугайывыста улуг эвес сактыышкыннардан бижип, улус-чонга чугаалап чоруур сен шүве...» — деп, чугааны мынчаар түнчеп доосканын сактып ор мен:

Оон бээр хей-даа чыл эртпээн. Ийи чогаалчының кайызы-даа чок. Дуу оранда

"ХООЗУН АЛДАР ЧАЙЫРЫНГА ОРНАДЫМ БЕ?.."

барган, шүлүк бижириниң аянын «маргыжып олар» чадавас.

Ийи шүлүкчүлөргө чагыын күүседир-биле, шүлүкчү, журналист Алексей Бегзин-оолдун «Шылгалданың үш үжүрү» (шүлүктер чыындызы) болгаш «Черим-чуртум кижилери» (очерктер чыындызы) деп номна-рында кирген чогаалдарына амгы үе-биле деңнелгелиг сайгарылга кылырын оралдажып көөр-дүр бис.

А.С.Бегзин-оолдун чогаалчы ажыл-чорудулгазының дугайында сайгарылгалыг ажилдар бижиттингилзэн: А.А.Даржай «Алексей Сарыгларович Бегзин-оол», М.А.Хадаханз «Поэзия — эхо мира», М.А.Кужугет «Алексей Бегзин-оолдун шүлүк чогаалында чагыг болгаш дүвүрел мотивтери», А.Монгуш «Алексей Бегзин-оолдун шүлүктеринде мифологизм-нер», Л.Х.Ооржак «Шүлүкчүнүн шупту боду шүлүктерде», «Алексей Бегзин-оолдун шүлүктеринде тыва улустуң аас чогаалын, өзү-чаңчылдарын ажыглааны», «А. Бегзин-оолдун шүлүктеринде улустуң аас чогаалын ажыглааны», «Элементы фольклора в поэзии Алексея Бегзина-оола», «Год литературы в Туве. Алексей Бегзин-оол — узнаваемый голос».

Чогаалчы дугайында өөредилгетаныштырылгалыг кино-чурукту Барыын-Хемчик кожунун немелде өөредилге төвүнүң ажилдакчылары кылып үндүргөн.

«...Чогаалчы бодунуң үези-биле хун бүрү салдынмас доңнашкан турда, ооң сагыжы амыдыралда болуп турар чүүлдерден бичии-даа адырылбайн, оларны чурукчу хуузу-биле үргүлчү сайгара боданып чорда, чүгле ынчан үениң изиг тыныжы синген чогаалдар төрүттүнер» — деп сурагылыг литературлук критик А.К.Калзан «Өзүлдениң демдектери» деп номунда демдеглээн.

Бодунуң үезиниң «чидиг айтырыгларын, аарышкызын болгаш өөрүшкүзүн» бот-тускайлаң аяны-биле номчукчуга таныштырып, шүлүк чогаалына ынактарның сонуургалын алган шүлүкчүлөргө аразынче А.С.Бегзин-оолдун чогаалдары кирген дээр болзувусса, чазыг болбас.

XX-ги чүс вектин 90 чылдарында бээр шүлүктери парлалга арыннарынга көстүп эгелзэнин А.С.Бегзин-оол 2006 чылда чырык көрүп үнгөн «Дириңниң дүш» деп номунда «Бот дугайты каш сөс» дзэн эге чүүлүнде кириген. «Бодуну баштай журналист, ооң соонда шүлүкчү кылдыр бодап чоруур мен» — деп «Мажалык» чечен чогаал каттыжыыш-

кынынга Тываның сурагылыг херзэжен чогаалчылары Екатерина Түктүг-ооловна Танова, Зоя Алдын-ооловна Намзырай олар-биле ужуражылга үезинде Алексей Бегзин-оол чугаалаан. Бүгү назынында журналисттер мергежили-биле холбажы бергенин «Черим-чуртум кижилери» деп номунда «Оштуг болган хензиг чүүл» деп эгедэ бижип турар. «1968 чылда Аксы-Барлык ортумак школазын доозарының күрүнө шылгалдазын дужаап турувуста, «Кызылдан корреспондент кижилер келген» деп-ле үрүңейнчип чоруп турган... Көрбзэн, ужурашпаан мен. Каш хонганда өөрүм: «Солунда чүве бижип каан-дыр сен» дээрге, бүзүрөведим. Ажыл көөрүмгө, шынап-ла, бирги арында «Күзелим — журналист» деп бичии чүүл үндүргөш, адаанда «Алексей Сарыглар, Аксы-Барлык школазының доозукчузу» деп каан болду... Ол-ла ояар солун ажылы-биле халбактанчып келген мен».

А.Бегзин-оолдун үе темазына бижиттинген шүлүктери ажык, чадагай, дидим. «...Кандыг-даа бедик ат-алдар, дзэди эрге-дужаал боттуг болгаш дириг херечилерниң аксын-сөзүн боогдап-даа, дуглап, хоругдап-даа шыдавал!...Төөгүнү чогаатпас, а боттуг фактыларны хажытпайн, шын бижир ужурулг ийнен!» — деп А. Борбак-оолдун «Эле-зинде боолаашкыннар» деп документалдыг тоожуунда бижзэнинге А.Бегзин-оолдун шүлүктери үн алчып турар.

Өндүр Улуг баштыңчывыс Сурукчузун
Өдзэвиске алгап, йөрзөп өстүрүп кааш,
Хорам-на дзэн төлдеривис кара бажын
Ховуларга маанай чокка хөмдүргөн бис.
Дараазында шүлүктүн одуруглары, эрткен чүс чылдың 90 чылдарында бижиттинген бол, ооң утка-шынары, философчу хөөнү амгы үевиште чурттагышаан хевээр...

...Ужур сагып хундүлөжүр,
адыш часкаар.
Улуг үлө бүдүргөн боол уралажыр,
Шоодай сыңмас хавыялар
үлөжил аар...

Шоотка кирген чуттуг чылдар
хайыразы —
Албаарадыр сургап каапкан угаанывыс,
Албаты бооп өөрөнгөн чаңчылывыс,
Он-он чылда кулдандырган сеткиливис
Оргак-балыы экирири ырак-ла боор.

А.Бегзин-оолдун шүлүк чогаалында-даа, оон янзы-бүрү чылдарда бижиттинген очерктеринден-даа кыжырыг, бот-кыжыртыныг аяны колдап турарын номчукчу эскерер. «Хайыраатыга» деп шүлүктүн лириктиг маадырының арын-нүүрү оттуп, боду бодун

чектеп турар.

Арын-нүүрүм мени чектеп ыатканзыг,
Алдар-адым, эрткен оруум сурап чүзүл?!
Эззи хей эник ыт дег, оглаңайнып,
Эрге-дужаал сүрүп чорааш,
чүнү тыптым.

...Хостуг чораан сеткилимни
кулдандырып,

Хоозун алдар чайырынга орнадым бе?..

Дылдың кандыг уран-чечен аргаларын ажыглап, бодунуң чурттап чораан үезин шүлүктеринге чуруп көргүскенин чырыдар сорулга бо ажылда салдынмаан, бо ажыл чогаалчының шүлүктерни каас чок, бодунуң тускай, өскелерден ылгалдыг аяны-биле ажык, чадагай бижип чораанын көргүзөр оралдажышкын бооп турар.

Ханныг, каралыг ураанхай — Сүбедейниң ачы-үрези!

Кажар угааның, маадыр түрүң кажан, каяа оскундун? дзэн айтырыг бодунуң үежилериниң хей-адын бедидер, үзел-бодалына турум чоруур чанаан, элдээрткен кыйгырыг кылдыр дыңналыр.

«...Шүлүкчү бодунуң хуу делегейин улуска ажыдып тура, бир дугаарында, номчукчунуң сеткилин оттуруп, бодандырыптар; ийи дугаарында, амыдыралче өске көрүш-биле көрүптер арга бээр; үш дугаарында, номчукчу идегел, бүзүрел-биле быжыглаар — ол дээрге шүлүкчүнүң чедишкени болур».

Алексей Бегзин-оолдун сагыш-сеткил байлаа бооп артып калган «сеткилиниң үүжези» чаа салгалдың шүлүкчүлеринге шүлүк бижириниң аянын тып өөрениринге орук изеп берип артар үлегер-чижек болуп артар. Ооң чогаалдары шинчилекчилерин ам-даа манап чыдар.

Ооң бадыткалы боор шүлүүнүң одуруглары мындыг:

Санал-онал, айтырыг чок — өзү сагаан
Чалгааранчыг илеткел-даа
дыңнаан ышкаш,

Шаам төнүп, уйгум келир,
кандыг аай чор?..

...Шак-ла мындыг чаашикынныг,
бүргөс хунде

Чайлаавыска авам күжүр кызыл-даван...
Чалгааранчыг илеткел-даа

дыңнаан ышкаш,
Чаап-ла турар, чаап-ла турар

бүргөс хунде
Чайлагда өөм одуг хевээр дүжөп ор мен.

Лидия ООРЖАК,
«Национал школа хөгжүдөр
институттун» эртем ажилдакчызы.

ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА • ЧАРЛАЛ

Медиахолдинг «ТываМедиаГрупп» организовал продажу газет в аптеках сети «Здравушка» и нескольких продуктовых магазинах Кызыла.

Газеты для всех членов семьи — «Тувинская правда», «Шын», «Тыванын аныяктары», «Сылдысчыгаш» — постоянно в продаже в аптеках по адресам:

ул. Кечил-оола, 5, (круглосуточно)
ул. Дружбы, 157, (с 8 до 22 часов)
ул. Колхозная, 58, (круглосуточно)
ул. Ленина, 45, (круглосуточно)
ул. Кочетова, 53, (с 9 до 20 часов)
ул. Суворова, 58/1, (с 9 до 21 часа).

Также свежая пресса ждёт вас в магазинах «Диана», «Мясо», «Эдем» и торговых точках ИП Наниташвили В.И.

БОЙДУСТУҢ ӨҢНҮКТЕРИ

Бойдустуң дириг амытан-нары — куштар база бистиң өңнүктөривис.

Тываның девискээринде 300 ажыг хевирниң куштары бар. Оларның бежен хирези «Кызыл

дептерже» кири бижиттинген, камгалалдыг куштар болуп турар.

Куштар долгандыр хүрээлелде арыг-силигни тударына база кол черни ээлзэн, бойдустуң езулуг-ла өңнүктери.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 9983 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Менеджер: Донгак Ч.Б. каб. 309

Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.О. Саяа. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологийалары болгаш массалыг коммуникациялар адырына хай-гаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүк-кзэн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүлөй барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээр авторлар боттары харылаар.
Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П8855, организацияларга — П8860
Солун неделяда үш катал үнер. Хөмчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлагаже дужааны: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.